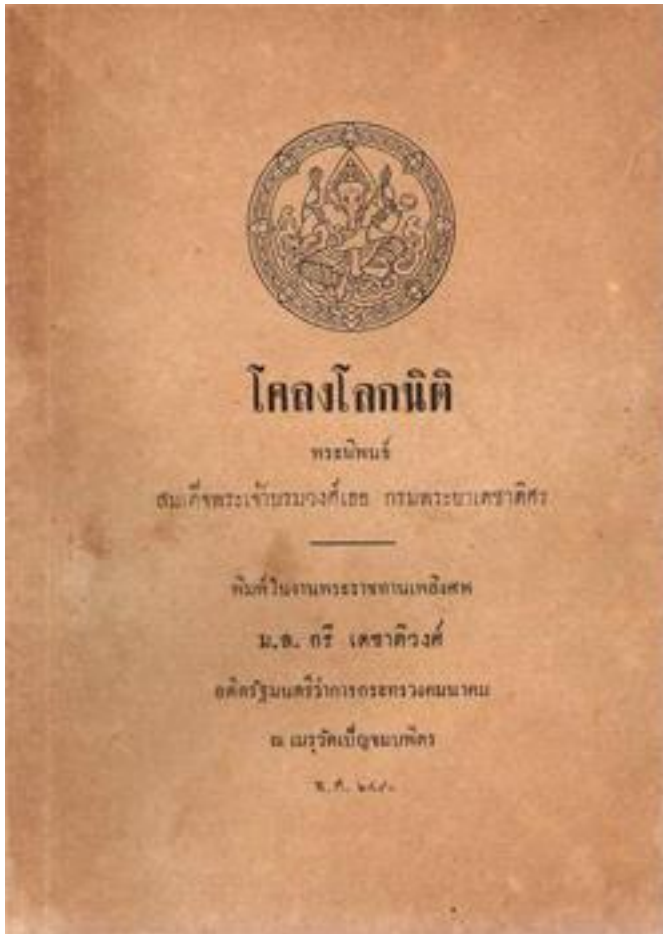

บทที่ ๔
รัฐศาสตร์ในวรรณกรรมโลกนี้ติ ราชนิติ ธรรมนิติ

โคลงโลกนิติเป็นเหมือนวรรณกรรม สุภาษิตที่สอนในเรื่องการทำดี หรือในเรื่องต่าง ๆ โคลงโลกนิติมีมาช้านานแล้วตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ส่วนโคลงโลกนิติ เป็นสุภาษิตที่บรรพบุรุษของไทยนับถือ นำไปเล่าเรียน สั่งสอน และประพฤติกฎปฏิบัติกันต่อ ๆ กันมา คำสอนนั้นจะสอนในเรื่อง ทำดี รู้จักประมาณ ตน รู้จักคบเพื่อน กตัญญู เป็นต้น

โคลงโลกนิติเริ่มด้วยการยกโคลงแม่บทซึ่งเป็นโคลงที่แต่งถูกต้องตามข้อบังคับ เช่น เอก ๗ โท ๔ ไม่มีเอกโทษ โทโทษ ไม่มีการใช้คำตายแทนเสียงเอก เป็นต้น

โคลงโลกนิติ แต่งได้ถูกต้องตามข้อบังคับของโคลง มีการใช้คำสัมผัสให้ไพเราะยิ่งขึ้นโดยใช้สัมผัสระหว่างคำสุดท้ายของวรรคแรกกับคำแรกของวรรคหลัง รวมทั้งสัมผัสภายในวรรคด้วย ขณะเดียวกันก็มีวิธีการรวบคำเพื่อให้ถูกต้องตามข้อบังคับด้วย

ประวัติโคลงโลกนิติ

โคลงโลกนิติเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร มีทั้งที่เขียนเป็นภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ที่เขียนเป็นภาษาบาลี คือ คัมภีร์โลกนิติ (โลกนิติปกรณ์) ธรรมনীติ ราชনীติธรรมบท ชาตก และที่ไม่ทราบอีก ส่วนที่เขียนเป็นภาษาสันสกฤต คือ จานนัภยคตกะ วายการศตกะ และ หิโตปเทศ ในจำนวนนี้คัมภีร์ที่เป็นที่มาที่สำคัญที่สุด คือ คัมภีร์โลกนิติซึ่งได้เป็นที่มาของโคลงโลกนิติถึง ๗๓ บท (โคลงโลกนิติที่นำมาเรียนมี ๔๒ บท) และที่สำคัญรองลงไปก็คือ คัมภีร์ธรรมনীติ อนึ่ง มีข้อสังเกตว่า คาถาใดในคัมภีร์โลกนิติที่เป็นที่มาของโคลงโลกนิติ คาถานั้นมักจะปรากฏอยู่ในคัมภีร์ธรรมনীติเช่นกัน การที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะคัมภีร์โลกนิตินั้นได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์ธรรมনীติ ถึงแม้ว่าในบทส่งท้ายของโคลงโลกนิติจะแจ้งว่า มีจำนวนโคลงทั้งสิ้น ๔๐๘ บท แต่เมื่อสอบดูแล้วพบว่ามีเพียง ๔๐๒ บทเท่านั้น ในจำนวนนี้ที่ทราบมาอย่างชัดเจนมีด้วยกันทั้งหมด ๑๕๓ บท ที่สันนิษฐานว่ามาจากคัมภีร์ต่างๆ มี ๒๙ บท ที่มีอุปมาอุปไมยจากชาตกหรือนิทานไทยแท้แต่โบราณมี ๕ บท ที่มีเนื้อความตรงกับวรรณคดีอื่นๆ ๖ บท ที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของกวีมี ๑๐๙ บท ที่ปรากฏคาถาแต่ยังไม่ทราบที่มา มี ๒๔ บท และที่ยังไม่ทราบที่มา มี ๗๓ บท นอกจากนี้ก็ยังมีโคลงโลกนิติอีกจำนวนหนึ่งซึ่งไม่ปรากฏในต้นฉบับตัวเขียน แต่ปรากฏอยู่ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ และประชุมโคลงโลกนิติ ซึ่งกรมศิลปากรเป็นผู้รวบรวม และอ้างว่าเป็นพระนิพนธ์ของกรมพระยาเดชาดิศรเช่นกัน ในกลุ่มนี้มีโคลงจำนวน ๓๑ บท ซึ่งสามารถทราบที่มาได้ ในบรรดาที่มาของโคลงโลกนิตินั้น สังเกตได้ว่า คัมภีร์ภาษาบาลีนั้นมีอิทธิพลต่อโคลงโลกนิติมากกว่าคัมภีร์สันสกฤต ส่วนชื่อของโคลงโลกนิติ เพราะเหตุที่มาจากคัมภีร์โลกนิติในชั้นแรกจึงใช้ชื่อว่าโลกนิติตามชื่อคัมภีร์ซึ่งเป็นที่มา ต่อมาเมื่อมีการแต่งโคลงโดยอาศัยคัมภีร์อื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก คัมภีร์โลกนิตินี้ก็มิใช่เป็นคัมภีร์เดียวที่เป็นที่มาของโคลงโลกนิติ อนึ่ง มีโคลงโลกนิติจำนวนมากที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของกวี ดังนั้น ชื่อของโคลงโลกนิตินี้จึงน่าจะมีความหมายในวงกว้างว่า ชี หรือ แนะ (ประโยชน์) ให้แก่โลก

คุณค่าของโคลงโลกนิติ

คุณค่าของโคลงโลกนิติมีอยู่หลายด้านทีเดียว ซึ่งคนรุ่นหลังควรจะศึกษาและรักษามันเอาไว้

คุณค่าด้านวรรณศิลป์

กวีมีความฉลาดและแยบคายในการประพันธ์ให้ผู้อ่านเห็นภาพ และเกิดความซาบซึ้งในโวหารเปรียบเทียบ มีการเลือกสรรถ้อยคำที่ใช้อย่างประณีตบรรจง ใช้คำสั้นแต่มีความหมายลึกซึ้ง ไพเราะทั้งเสียง ทั้งจังหวะ และเมื่ออ่านออกเสียงเป็นทำนองเสนาะก็ยิ่งจะได้รับรสของคำประพันธ์มากยิ่งขึ้น ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

“ปลาร้าพันห่อด้วย ใบคา

ใบก็เหม็นคาวปลา คละคลุ้ง

คือคนหมู่ไปหา คบเพื่อน พาลนา
ได้แต่ร้ายร้ายฟัง เพื่อไม่ให้เสียพงศ์”

จากคำประพันธ์ข้างต้นเป็นการใช้สัมผัสอักษรเล่นคำที่ทำให้เสียงไพเราะ มีจังหวะ ใช้คำง่ายๆ คมคาย ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพอย่างแจ่มชัดและจดจำคำกลอนได้ง่าย

การใช้โวหารภาพพจน์

โคลงโลกนิติมีการใช้โวหารภาพพจน์ลักษณะต่างๆ ที่ทำผู้อ่านได้เข้าถึงสาระของบทกวีดียิ่งขึ้น เช่นภาพพจน์อุปมา คือ การเปรียบสิ่งหนึ่งกับสิ่งหนึ่งเพื่ออธิบายสิ่งนั้นให้ชัดเจนขึ้น เช่น

“นาคมีพิษเพียง	สุริโย
เลื่อยบ่ทำเดโช	แหม่มช้า
พิษน้อยหยิ่งโยโส	แมลงป่อง
ชูแต่หางเองอ้า	อวดอ้างฤทธิ”

คุณค่าด้านเนื้อหา

โคลงโลกนิติเป็นวรรณคดีประเภทคำกลอน เป็นโคลงสุภาพเพื่อสอนให้เป็นคนดีปฏิบัติตนให้ถูกต้องในสังคม เป็นโคลงที่เข้าใจแก่นแท้และธรรมชาติของมนุษย์ทั้งทางโลก และทางธรรม เช่น การใช้ثرพย์ สอนให้รู้จักใช้ثرพย์อย่างถูกวิธี ให้จัดสรรปันส่วนในการใช้จ่าย เช่น

“ثرพย์มีสี่ส่วนไซ้	ปูนปั้น
ภาคหนึ่งพึงแยกกัน	เก็บไว้
สองส่วนเบ็ดเสร็จสรรพ	การกิจ ใช้นา
ยังอีกส่วนควรให้	จ่ายเลี้ยงตัวตน”

ลักษณะของคนดี สอนให้รู้ว่าคนดีควรมีลักษณะอย่างไร เช่น

“ให้ท่านท่านจักให้	ตอบสนอง
นบท่านท่านจักปอง	นอบไหว้
รักท่านท่านควรครอง	ความรักเรานา
สามสิ่งนี้เว้นไว้	แต่ผู้ทรชน”

คุณค่าด้านสังคม

โคลงโลกนิติเป็นโคลงที่มีคุณค่าต่อสังคมมาก เพราะเปรียบเสมือนเป็นกระจกส่องให้เห็นถึงพฤติกรรมของความเป็นมนุษย์ที่มีผลต่อสังคม โคลงโลกนิติจึงเปรียบเป็นคู่มือในการใช้ครองเรือนให้มีความสุข ดำรงตนเป็นคนดีอยู่ในสังคมอย่างถูกต้องคล่องธรรม เนื้อหาจากวรรณคดีเรื่องนี้จึงมีผลอย่างมากต่อผู้อ่านที่จะทำให้เข้าใจถึงความรู้สึกนึกคิด หรือสารที่ผู้แต่งต้องการสื่อออกมา อันจะส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของคนในสังคมให้ดีขึ้น

การนำไปประยุกต์ในชีวิตประจำวัน

โคลงโลกนิติเป็นวรรณคดีคำสอนซึ่งแสดงให้เห็นวิถีการใช้ชีวิตให้เป็นสุข และสามารถปฏิบัติตนให้อยู่ในกรอบที่ดีของสังคม สาระที่ปรากฏอยู่ในโคลงผู้อ่านสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับชีวิตได้ เช่นการใฝ่ศึกษาหาความรู้ ไม่ว่าจะในยุคสมัยใดการเรียนรู้ถือเป็นสิ่งสำคัญ ดังนั้นจึงควรขยันหมั่นเพียร เพราะความรู้ไม่มีใครสามารถขโมยไปได้และยังสามารถใช้เลี้ยงชีพของตนได้อีกด้วย ดังโคลงบทนี้

“ความรู้ดั่งยี่ง่า   สิ้นทรัพย์
คิดค่าควรเมืองนับ   ยิ่งไซ้
เพราะเหตุจกอยู่กับ   กายอาต-มานา
โจรจกเบียดนับได้   เร่งรู้เรียนเอา”

การเลือกคบคน การดำรงอยู่ในสังคมย่อมพบเจอกับผู้คนมากมาย ยากที่จะรู้ว่าใครดีหรือร้ายจากการตัดสินแค่ภายนอกเท่านั้น ดังนั้นเราจึงควรพิจารณาให้ถ่องแท้ก่อนจะตัดสินว่าเป็นคนเช่นไร ดังโคลงบทนี้

“ผลเตื่อเมื่อสุกไซ้   มีพรรณ
ภายนอกแดงดูฉนั้น   ชาดบ้าย
ภายในยอมแมลงวัน   หนอนบ่อน
ดูจดังคนใจร้าย   นอกนั้นดูงาม”

คำสอนในโคลงโลกนิติ

คำสอนในโคลงโลกนิตินั้นส่วนใหญ่จะเน้นสุภาพศีลเข้ามาจะสอนในเรื่องทำดีต่างๆละเว้นความชั่วสอนให้ทำความดี

โคลงโลกนิติสอนให้รู้จักความดีความชั่ว การที่เราได้รับผลอย่างไรย่อมมีเหตุจากการกระทำของเราทั้งสิ้น ผู้ทำดีย่อมได้รับผลดีตอบแทน ส่วนผู้ทำชั่ว ผลที่เกิดจากการทำชั่วนั้น ย่อมก่ดกร่อนใจซึ่งเปรียบได้กับสนิมก่ดกร่อนเนื้อเหล็กให้ผุพังไป ดังที่ว่า

สนิมเหล็กเกิดแต่เนื้อ   ในตน
กินก่ดเนื้อเหล็กจน   กร่อนขร้ำ
บาปเกิดแต่ตนคน   เป็นบาป
บาปยอมทำโทษซ้ำ   ใส่ผู้บาปเอง

สอนให้รู้จักประมาณตน

โคลงโลกนิติสอนให้รู้จักประเมินความสามารถและประมาณกำลังของตน นับเป็นคำสอนที่สอดคล้องกับแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ดังคำสอนที่ใช้แนวเทียบกับนกตัวน้อยที่หากินตามกำลังของตนและทำรังแต่พอตัว

นกน้อยขนน้อยแต่	พอตัว
รังแต่จุมเยี้ยว	อยู่ได้
มักใหญ่ย่อมคนหัว	ไฟเผา
ทำแต่พอตัวไซ้	อย่าให้คนหยัน

สอนให้รู้จักพิจารณาคนและรู้จักคบเพื่อน

โคลงโลกนิติสอนให้รู้จักพิจารณาเลือกคบคน โดยกล่าวเปรียบเทียบว่า กำนับ สามารถบอกความตื้นลึกของน้ำได้ฉับไฉน กิริยามารยาทของคนก็สามารถบ่งบอกถึงการอบรมเลี้ยงดูได้ฉับนั้น คำพูดก็สามารถบ่งบอกให้รู้ว่าคนนั้นพูดฉลาดหรือพูดโง่ เช่นเกี่ยวกับหย่อมหญ้าที่เหยียบเหยียบบอกให้รู้ว่าดินในบริเวณนั้นไม่ดี ดังที่ว่า

กำนับบอกลึกตื้น	ชลธาร
มารยาทส่อสันดาน	ชาติเชื้อ
โฉดฉลาดเพราะคำขาน	ควรทราบ
หย่อมหญ้าเหยียบเหยียบ	บอกร้ายแสงดิน

สอนไม่ให้ทำตามอย่างผู้อื่น

เมื่อเห็นผู้อื่นมั่งมีกว่าก็ไม่ต้องโลภ ไม่ต้องอยากมีอยากได้ตามคนอื่น แม้จะยากจนก็ให้หมั่นทำมาหากิน อย่าเกียจคร้านและท้อแท้ ให้รู้จักใช้ชีวิตอย่างพอเพียง ดังที่ว่า

เห็นท่านมีอย่าเคลิ้ม	ใจตาม
เรายากหากใจงาม	อย่าคร้าน
อุตสาห์พยายาม	การกิจ
เอาเยี่ยงอย่างเพื่อนบ้าน	อย่าท้อทำกิน

สอนให้มีความกตัญญู

โคลงโลกนิติสอนให้ระลึกถึงพระคุณบิดามารดาและครู โดยกล่าวเปรียบว่าพระคุณของมารดานั้นยิ่งใหญ่เปรียบได้กับแผ่นดิน พระคุณของบิดาเล่าก็กว้างขวางเปรียบได้กับอากาศ พระคุณของพินันสูงเท่ากบยอดเขาพระสุเมรุ และพระคุณของครูบาอาจารย์ก็ล้ำลึกเปรียบได้กับน้ำในแม่น้ำทั้งหลาย ดังที่ว่า

คุณแม่หนักหนาเพียง	พสุธา
คุณบิดรดุจอา-	กาศกว้าง
คุณพี่ฟ้างศิขรา	เมรุมาศ
คุณพระอาจารย์อ้าง	อาจสู้อาศร

สอนให้เป็นคนมีวาจาอ่อนหวาน

คนที่พูดจาสุภาพไพเราะย่อมมีเพื่อนมาก เปรียบได้กับดวงจันทร์ที่มีดาวจำนวนมากรายล้อม
ประดับ ต่างกับคนพูดจากระด้างหยาบคาย ทำให้มีใครปรารถนาจะคบหรือสมาคมด้วย เปรียบได้กับ
ดวงอาทิตย์แสงร้อนแรงที่บดบังแสงของดาวดวงอื่น ดังที่ว่า

อ่อนหวานมานมิตรล้น เหลือหลาย
หยาบป๋มีเกลอกราย เกลื่อนไกล
ดุจดวงศศิฉาย ดาวดาษ ประดับนา
สุรียาส่องดาราไร่ เพื่อร้อนแรงแสง

ตัวอย่างโคลงโลกนิติ

นี่ก็จะเป็นตัวอย่างชนิดต่าง ๆ ที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศรเคยแต่งเอาไว้
มากมาย

ปลาร้าพันห่อด้วย ไบคา
ใบก็เหม็นคาวปลา คละคลุ้ง
คือคนหมู่ไปหา คบเพื่อน พาลนา
ได้แต่ร้ายร้ายฟัง เพื่อจะให้เสียพงศ์๓๖

การคบคนชั่วหรือคนพาลย่อมนำมาซึ่งความมัวหมอง ตรงกับสำนวนคบพาลพาลพาไปหาผิด

๑ ใบพ้อพันห่อหุ้ม กฤษณา
หอมระรวยรสพา เพรศด้วย
คือคนเสพเส่นหา นักปราชญ์
ความสุขซาบถาม้วย ดุจไม้กลิ่นหอม๓๖

การคบคนดีย่อมนำซึ่งความสุขและชื่อเสียง ตรงกับสำนวนคบบัณฑิต บัณฑิตพาไปหาผล

๑ ผลเคื่อเมื่อสุกไซ้รั มีพรรณ
ภายนอกแดงดูฉนั้น ชาดบาย
ภายในยอมแมลงวัน หนอนบ่อน
ดุจดั่งคนใจร้าย นอกนั้นดูงาม๓๖

การคบการคบคนอย่ามองเพียงความงามภายนอก ตรงกับสำนวนรู้หน้าไม่รู้ใจ หรือ ช่างนอกสุกใส
ข้างในเป็นโพรง

๑ ขนุนสุกสล้างแห่ง สาขา
ภายนอกเห็นหนามหนา หนั่นแท้
ภายในย่อมรส เอ็มโอช
สารุชนนั้นแล เลิศด้วยดวงใจฯ๑๓

การคบให้มองที่ความงามภายในเหมือนกับขนุน ตรงกับสำนวนช่างนอกชรุระข้างในตั้งโห่ง

๑ คนพาลผู้บาปแท้ ทุจริต
ไปสู่หาบัณฑิต คำเช่า
พึงธรรมอยู่เมืองนิตย บ่ทราบ ใจนา
คือจวกตักเข้า ห่อนรู้รสแกงฯ๑๓

คนเลวที่แม่คบคนดี อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดีก็ยังไม่สามารถปรับปรุงตัวได้เป็นเสมือนจวกตักแกงที่แม่จะ
อยู่ในหม้อแกงแต่ไม่อาจรู้รสของแกงได้ ตรงกับสำนวน สีสขอให้ควายฟัง หรือตักน้ำรดหัวต่อ

๑ หมูเห็นสีหราชทำ ชวนรบ
กุลีตีนกูปบ ท่านไซร์
อย่ากลัวท่านอย่าหลบ หลีกจาก กูนา
ท่านสีตีนอย่าได้ วากเว้วางหนีฯ๑๓

ผู้ต่ำต้อยที่ไม่รู้จักประมาณตน อาจนำมาซึ่งความเดือดร้อน ตรงกับสำนวนถ่มน้ำลายรดฟ้า

๑ สีหราชร้องว่าไอ้ พาลหมู
ทราชาดิครั้นเห็นกู เกลียดใกล้
ถามึงใคร่รบคนู มึงมาศ เองนา
กูเกลียดมึงกูให้ พ่ายแพ้ยตัวฯ๑๓

ผู้ใหญ่หรือผู้มีอำนาจที่วางเฉยไม่ลงมาต่อกรด้วย พฤติกรรมของราชสีห์ตรงกับสำนวน อย่าเอาพิมเสน
ไปแลกกับเกลือ

๑ กบเกิดในสระใต้ บัวบาน
ถาห่อนรู้รสมาลย์ หนึ่งน้อย
ภุมราอยู่ไกลสถาน นับโยชน์ กิติ
บินโบกมาค้อยค้อย เกลือกเคล้ำเสาวคนธ์ฯ๑๓

คนที่อยู่ใกล้ของมีค่าแต่ไม่มีโอกาสเป็นเจ้าของ ตรงกับสำนวนใกล้เกลือกินด่าง

๑ ไม้ค้อมมีลูกน้อม	นวยงาม
คือสัปบุรุษสอนตาม	ง่ายแท้
ไม้ผู้ตั้งคนทราม	สอนยาก
ตัดก็หักแหลกแล้ว	หอนรื้อโดยตามฯ๑๓

กิ่งไม้ที่อ่อนค้อมย่อมตัดตามรูปทรงได้ง่ายกว่าไม้ที่แก่หรือผุเช่นเดียวกับการสอนคน สอนคนที่พร้อมจะรับฟังง่ายกว่าการสอนคนที่อวดดี เชื้อมั้น หรือคนที่ไม่ดี อาจจะใช้ได้กับสำนวนตักน้ำรดหัวต่อ ไม้อ่อนตัดง่ายไม้แก่ตัดยาก

๑ นาคิมิพิชเพียง	สุริโย
เลื่อยบ่ทำเดโช	แช่มช้า
พิชน้อยหยิ่งโยโส	แมลงป่อง
ชูแต่หางเองอ้า	อวดอ้างฤทธิ์ฯ๑๓

ผู้มีความรู้ ความสามารถย่อมไม่อวดตนหรือคุยโม้ พฤติกรรมของนาคีตรงกับ ตรงกับสำนวนคมในฝัก

๑ ความรู้ผู้ปราชญ์นั้น	นักเรียน
ฝนทั้งเท่าเข็มเพียร	ฝ่ายหน้า
คนเกยจเกลียดหน่ายเวียน	วนจิต
กลอุทกในตระกร้า	เปี่ยมล้นถามีฯ๑๓

คนที่มีความหยั่งหมั่นเพียรแม้ทำกิจการใดที่ยากก็ย่อมสำเร็จ(ทั้งคือแห่งเหล็ก) แต่คนเกยจคร้านทำสิ่งใดไม่สำเร็จเหมือนกับการตักน้ำในตระกร้า (อุทก=น้ำ) พฤติกรรมของปราชญ์ตรงกับสำนวนหนักเอาเบาสู้อย่าง

๑ งามสารถาหอนเหียน	หุดคีน
คำกล่าวสารุชนยีน	อย่างนั้น
ทุรชนกล่าวคำฝืน	คำเล่า
หัวเต่ายาวแล้วสั้น	เล่าที่สั้นทรชนฯ๑๓

คำพูดของคนที่ยึดมั่นในคำพูดเปรียบเสมือนงาช้างที่งอกแล้วไม่หุดคีนแต่คำพูดของคนชั่ว (ทุรชน) ย่อมกลับไปกลับมาเหมือนหัวเต่าที่ผลุบ ๆ โผล่ ๆ

๑ ห้ามเพลิงไว้อย่าให้	มีควัน
ห้ามสุริยแสงจันทร์	ส่องไซ้
ห้ามอายุให้หัน	คืนเล่า

ห้ามดังนี้ไว้ได้   จึงห้ามนินทาฯ๑๓

การห้ามธรรมชาติทั้ง ๔ ประการไม่ให้ดำเนินไปว่าเป็นสิ่งที่ยากแล้วการห้ามไม่ให้คนนินทายังยากกว่า
ตรงกับสำนวนอันนินทาภาเลเหมือนเทน้ำ ไม่ชอกช้ำเหมือนเอามีดมากรีดหินแม้อังพระปฏิมายังราคิน
มนุษย์เดินดินหรือจะสิ้นคนนินทา

๑ภูเขาเหลือแหล่ล้วน   คีลา
หามณีจินดา   ยากได้
ฝูงชนเกิดนานา   ในโลก
หานักปราชญ์นั้นไซ้   เลือกล้วนๆ

๑พริกเผ็ดใครเผ็ดให้   ฉ้นใด
หนามย่อมหนามเองใคร   เชียมให้
จันทร์กฤษณาโฉน   ใครอบ หอมฤ
วงศ์แห่งนักปราชญ์ได้   เพราะด้วยฉลาดเองฯ

๑ภูเขาเอนก ล้ำ มากมี
บมีหนักแผ่นดิน หน้อยไซ้
หนักนักแต่กระลี   ลวงโลก
อันจักทรงทานได้   แต่พื่อนรگانต์ฯ

๑ดารามีมากน้อย   ถึงพัน
บเปรียบกับดวงจันทร์   หนึ่งได้
คนพาลมากอนันต์   ในโลก
จะเทียบเท่าปราชญ์ไซ้   ยากแท้ฤถึงฯ

๑ถึงจนทนสู้กัด   กินเกลือ
อย่าเที่ยวแลเนื้อเถื่อ   พวกพ้อง
อดอยากเหยียงอย่างเสื่อ   สงวนศักดิ์
โซ้เสาะใส่ท้อง   จับเนื้อกินเองฯ

๑ ตีนงูไซ้หาก   เห็นกัน
นมไก่สำคัญ   ไก่รู้
หมูโจรต่อโจรหัน   เห็นเล่ห์ กันนา

เชิงปราชญ์ฉลาดกล่าวผู้ ปราชญ์รู้ เชิงกันฯ๑๓
คนประเภทเดียวกันย่อมรู้เท่าทันซึ่งกันและกัน ตรงกับสำนวนไก่เห็นตีนงู งูเห็นนมไก่

๑ เว้นวิจารณ์ว่างเว้น สดับฟัง
เว้นที่ถามอันยัง ไปรู้
เว้นเล่าลือขิตลึง- เกตว่าง เว้นนา
เว้นตั้งกล่าวผู้ ปราชญ์ได้ถามมีฯ๑๓
คนที่จะเป็นปราชญ์นั้นต้องยึดถือหัวใจนักปราชญ์ คือ สุ. จิ. ปุ.ลิ. ฟัง คิด ถาม เขียน

๑ รู้น้อยกว่ามารู้ เรืองใจ
กลกบเกิดอยู่ใน สระจ้อย
ไปเห็นชเลไกล กลางสมุทร
ชมว่าน้ำบ่อน้อย มากล้าลึกเหลือฯ๑๓
คนที่อยู่ในโลกหรือสังคมที่แคบย่อมคิดว่าสิ่งที่ตนพบเห็นนั้นยิ่งใหญ่แล้วตรงกับสำนวน กบในกะลา อึ่ง
อ่างในกะลา หิ่งห้อยในกะลา

๑ เสียสินสงวนศักดิ์ไว้ วงศ์หงส์
เสียศักดิ์สู่ประสงศ์ สิ่งรู้
เสียรู้เร่งดำรง ความลัศย์ ไวนา
เสียสัตย์อย่าเสียสู้ ชีพม้วยมรณาฯ๑๓
การรักษาความลัศย์สำคัญเหนือสิ่งใด ตรงกับสำนวนเสียชีพออย่าเสียสัตย์

๑ ตัดจันท์พินมวงไม้ จัมบก
แปลงปลุกหนามรามรก รอบเรือ
ฆ่าหงส์มยุรนา กระเหว่า เสียนา
เลี้ยงหมู่กาบินเนื้อ ว่ารู้ลิลาฯ๑๓
การทำลายสิ่งทีก่อประโยชน์เพื่อสิ่งทีไม่มีประโยชน์ สอนให้ตระหนักถึงความคุ่มค่าในกิจทีทำ ตรงกับ
สำนวน
ชีข้างจับตักแตน

๑ น้ำเคี้ยวยุงว่าเงี้ยว ยุงตาม
ทรายเหลือบทางยุงงาม ว่าหญ้า
ตาทรายยั้งนิลวาน พรายเพริศ

ลิ่งว่าหว่าหวังหว่า   หว่าดั้นโคตตามพะ๐

การหลงเชื่อในสิ่งที่ผิด หรือการหลงผิด โดยขาดการไตร่ตรอง อาจนำมาซึ่งอันตรายถึงชีวิต เช่น นกยูงมองจากที่สูงเห็นสายน้ำที่คดเคี้ยวไกล ๆ ว่าเป็นงู กระโดดลงไปตาย เนื้อทรายมองแพหางนกยูงเป็น หญ้าก็กระโดด

หมายจะกิน ก็ตายตามไป ขณะเดียวกันลิงเห็นตาทรายที่ไหลพันน้ำเป็นลูกหว้าก็กระโดดหมายจะกินอีก ต่างตายตามไปด้วย ตรงกับสำนวนเห็นผิดเป็นชอบ

๐ พระสมุทรสุดลี้กลัน   คณนา

สายดั่งทิ้งทอดมา   หยั่งได้

เขาสูงอาจวัดวา   กำหนด

จิตมนุษย์นี้ไซ้ไร   ยากแท้หยั่งถึงพะ๐

ความลึก ความสูง ขนาดของสิ่งใดที่ยิ่งใหญ่มนุษย์สามารถวัดได้แต่สิ่งหนึ่งที่ไม่อาจสามารถวัดได้คือ จิตใจของคน กวีสอนให้ระวังในการเชื่อหรือคบคน ตรงกับสำนวนรู้หน้าไม่รู้ใจ

๐ รักกันอยู่ขอบฟ้า   เขาเขียว

เสมออยู่หอแห่งเดียว   ร่วมห้อง

ซังกันบ่แลเหลียว   ตาต่อ กันนา

เหมือนขอบฟ้ามาป้อง   ป่าไม้มาบังพะ๐

กวีสอนให้คนรักกัน เพราะหากอยู่ใกล้ชิดในสังคมเดียวกันมาโกรธหรือขุ่นเคืองกัน ย่อมสร้างอึดอัดให้ ทั้งสองฝ่าย

๐ ให้ท่านท่านจักให้   ตอบสนอง

นบท่านท่านจักปอง   นอบไหว

รักท่านท่านควรครอง   ความรัก เรานา

สามสิ่งนี้เว้นไว้   แต่ผู้ทรชนพะ๐

โคลงบทนี้สอนให้คนรู้จักกตัญญู การเป็นผู้ให้ซึ่งกันและกัน ตรงกับสำนวนหมูไปไก่มา

๐ แม้นมีความรู้ดั่ง   สัพพะปัญญา

มิปมีคนชู   หอนขึ้น

หัวแหวนค่าเมืองตรู   ตาโลก

ทองป่รองรับพื้น   หอนแก้วมีศรีพะ๐

สอนให้คนที่มีความรู้ความสามารถตระหนักรู้ ไม่เย่อหยิ่งจองหองเพราะแม้ว่ามีความสามารถปานใดก็ตามหากขาดคนสนับสนุนส่งเสริม ก็ยากที่จะมีใครเห็น เฉกเช่นเดียวกับ เพชรพลอย งดงามเมื่อมีแหวนทองรองรับ

๑ เจ็ดวันเว้นดีดซ้อม คนตรี

อักขระห้าวันหนี เนินช้า

สามวันจากนารี เป็นอื่น

วันหนึ่งเว้นล้างหน้า อับเคราะห์ศรีหมองฯ๑๓

โคลงบทนี้สอนให้เป็นผู้เอาใจใส่ปฏิบัติต่อกิจที่ทำอยู่เป็นนิจ เพื่อผลประโยชน์แก่ตน

๑ ใครจักผูกโลกแม่ รัตรึง

เหล็กเท่าลำตาลตรึง ไปหมั้น

มนตรียาผูกนันทิง หายเลื่อม

ผูกเพื่อไมตรีนั้น แน่นเท่าวันตายฯ๑๓

ไม่มีเสน่ห์หรือมนตรีใดที่จะผูกมัดคนให้คงมั่นต่อกันเท่าไมตรี ความเอื้ออาทรที่ดีต่อกัน

๑ ผจญคนมักโกรธด้วย ไมตรี

ผจญหมู่ทรชนดี ต่อตั้ง

ผจญคนจิตโลภมี ทรัพย์เผื่อแผ่เนา

ผจญอัสติยให้ยั้ง หยุดด้วยสัตยาฯ๑๓

สอนให้ใช้คุณธรรมต่าง ๆ เมื่อจะต้องคบค้าสมาคมกับบุคคลต่าง ๆ ที่มีพฤติกรรมตามที่กล่าวถึง

๑ คนใดคนหนึ่งผู้ ใจถนกรรจ์

เคียดฆ่าคนอนันต์ หนักแท้

ไปปานบุรุษอัน ผจญจิต เองนา

เขียรท่านเย็นยอแล้ว ว่าผู้มีชัยฯ๑๓

การชนะใจตนเองคือความยิ่งใหญ่ เป็นที่ยอมรับมากกว่าการที่ชนะผู้อื่น

๑ ความรู้ดั่งงูล่า ลินทรัพย์

คิดค่าควรเมืองนับ ยิ่งไซ้

เพราะเหตุจักอยู่กับ กายอาต มาเนา

โจรจักเบียนบ่ได้ เร่งรู้เรียนเอาฯ๑๓

ความรู้มีความสำคัญที่สุด เพราะไม่มีใครสามารถมาเบียดเบียนไปได้

๑ คนใดโง่งพูดโง่ อึงดั่ง
อวดว่ากล้าอย่าฟัง สัปปลี
หมาเห่าเล่าอย่าหวัง จักขบ ใครนา
สองเหล่าเขาหมุ่นี่ ชาติเชื้อเดียวกัน๓๑

คนที่คุยโวโอ้อวด ชอบพูดข่มขู่ จะไม่กล้าทำจริง เหมือนหมาที่เห่าแต่ไม่กัด ตรงกับสำนวน หมาเห่า
ใบตองแห้ง หรือ หมาเห่ามักไม่กัด

๑ โทษท่านผู้อื่นเพียง เมล็ดงา
ปองตินินินทา ห่อนเว้น
โทษตนเท่าฎมา หนักยิ่ง
ปองปิดคิดซ่อนเร้น เรื่องร้ายหายสูญ๓๒

ธรรมชาติของคนมักจะมองเห็นแต่ความผิดของผู้อื่น ขณะเดียวกันความผิดพลาดของตนแม้ใหญ่
หลวงก็พยายามปกปิด

๑ ราชาธิราชน้อยม ในลัตย์
อำมาตย์เป็นบรรทัด ถ่องแท้
ผู้งราษฏร์อยู่ศรีสวัสดิ์ ทุกเมื่อ
เมืองดั่งนี้เลิศแล้ ไพร์ฟ้าเปรมปรีดิ์๓๓

ประเทศหรือสังคมใดก็ตามที่มีผู้นำและข้าราชการอยู่ในศีลธรรม มีศีลลัตย์ประชาชน ย่อมอยู่อย่าง
สงบสุขตรงกับสำนวนไพร์ฟ้าหน้าใส

๑ คนใดละพ้อทั้ง มารดา
อันทุพพลชรา ภาพแล้ว
ขับไล่ไม่มีปรา นินทร
คนดั่งนี้ถาแคล้ว คลาดพันไภยนี้๓๔

บุคคลใดก็ตามที่ละเลย ละทิ้งการดูแลบิดามารดา ที่ชราภาพ หรือทุพพลภาพ ย่อมนำมาซึ่งภัยอันตรายสู่
ตัวเอง ตรงกับสำนวน ลูกอกตัญญู

๑ หอมกลิ่นดอกไม้ที่ นับถือ
หอมแต่ตามลมฤา กลับย้อน
หอมแห่งกลิ่นกล่าวคือ ศีลลัตย์ นี้นา
หอมสุดหอมสะท้อน ทิวไกลไกลถึง๓๕

กลิ่นหอมของดอกไม้ แม้หอมอย่างไร กลิ่นโชยไปตามลมเท่านั้น แต่ชื่อเสียงหรือคำสรรเสริญของคน
ที่มีศีลธรรมกลับหอมไปอย่างทั่วถึงกว่า

๑ กำนับบัวบอกกลิ่นชื่น ชลธาร
มารยาทส่อสันดานชาติเชื้อ
โศดฉลาดเพราะคำขาน ควรทราบ
หย่อมหญ้าเหี่ยวแห้งเรื้อ บอกร้ายแสบลงดินฯ๑๐

ความยาวของกำนับบัวสามารถบอกความลึกตื้นของแหล่งน้ำที่มันอยู่ได้ มารยาทบอกให้ทราบถึงความ
เป็นไปของชาติตระกูลคำพูดของคนสามารถแสดงให้เห็นว่าบุคคลนั้น ฉลาด เขลา ชั่ว หรือเลว เหมือนกับ
ที่หญ้าเหี่ยวแห้งบอก

ถึงความไม่สมบูรณ์ของดิน ตามตรงกับสำนวนสำเนียงส่อภาษา กริยาส่อสกุล

๑ อย่าเอื้อมเด็ดดอกฟ้า มาถนอม
สูงสุดมีอมักตรอม ออกใช้
เด็ดแต่ดอกพยอม ยามยาก ชมนา
สูงก็สอยด้วยไม้ อาจเอื้อมเอาถึงฯ๑๐

โคลงบทนี้กวีสอนให้รู้จักประมาณตน ใฝ่ฝัน หรือปรารถนาในสิ่งที่เป็นไปได้จะได้ไม่ต้องพบกับความ
ผิดหวังเจ็บปวด หากมีพฤติกรรมตรงข้ามกับสิ่งที่กล่าวตรงกับสำนวนดอกฟ้ากับหมาวัด หรือ กระจ่า
หมายจันทร์

๑ เปิกทรัพย์วันละบาทซื้อ มังสา
นายหนึ่งเลี้ยงพยัคฆา ไปอ้วน
สองสามสี่นายมา กำกับ กันแฮ
บังทรัพย์สี่ส่วนถ้วน บาทสิ้นเลือดตายฯ๑๐

การทำกิจการใดก็ตามหากมีคนเบียดบังผลประโยชน์ หรือโกงกินคนโกงกินหนึ่งคน ผลงานของก็ย่อม
ไม่สมบูรณ์ และยังมีคนโกงกินมากกิจการนั้นย่อมไม่สำเร็จ ตรงกับสำนวนคนในช่องอในกระตัก

๑ โคควายวายชีพได้ เขาหน้ง
เป็นสิ่งเป็นอันยัง อยู่ไซรั
คนเด็ดดับสูญสัง ขารร้าง
เป็นชื่อเป็นเสียงได้ แต่ร้ายกับดีฯ๑๐

สัตว์อย่างวัวหรือควายเมื่อตายไปแล้วยังทิ้งเขา กระตักหนึ่งไว้ให้ทำประโยชน์ได้ ส่วนคนสิ่งที่จะทิ้งไว้
เบื้องหลังความตายให้คนกล่าวถึงก็คือ ความดีหรือความชั่วเท่านั้น

๑ ถึงจนทนสู้กัด กินเกลือ
อย่าเที่ยวแล่นเนื้อเถื่อ พวกพ้อง
อดอยากเยี่ยงอย่างเสื่อ สวงนคักดี
โซกใส่สาะใส่ห้อง จับเนื้อกินเองฯ๑

โคลงบทนี้กวีสอนให้คนหยิ่งในศักดิ์ศรีไม่เบียดเบียนผู้อื่นเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ให้ตนเอง เหมือน
เสื่อที่ล่าเหยื่อเองเป็นอาหาร ตรงกับสำนวนอดเยี่ยงเสื่อ

๑ บางคาบภาณูมาคขึ้น ทางลง กี่ดี
บางคาบเมรุบ่ตรง อ่อนแอ
ไผ่มัดบ่เย็นบง- กชงอก ผานา
ยื่นสัจย์สาธุชนแท้ ห่อนเพี้ยนลักปางฯ๑

บางครั้งพระอาทิตย์นั้น อาจขึ้นทางทิศตะวันตกได้แม้เขาพระสุเมรุ ยังมีวันเอนไพนรกที่ร้อนแรงยัง
ดับ ลงได้ ดอกบัวสามารถงอกจากบนหน้าผาแต่คำสัตย์ แห่งสาธุชนนั้น ไม่มีเปลี่ยนแปลง

จากกัลยาณมิตร (ปิยะสิทธิ์ บำรุงพฤษ์)

๑ เพื่อนกิน ลิ่นทรัพย์แล้ว แหนงหนี
หาง่าย หลายหมื่นมี มากได้
เพื่อนตาย ถ้ายแทนซี- วาอาตม์
หากยาก ผ่าฝืนใช้ ยากแท้จักหาฯ๑

โคลงบทนี้กวีเตือนสติการคบเพื่อน ให้รู้จักระมัดระวัง อย่าประมาทเพราะเพื่อนในคราที่มีความสุข
นั้นหาง่ายมาก แต่เพื่อนที่ไปมาหาสู่ในครามีทุกข์นั้นหายากยิ่ง ตรงกับสำนวนเพื่อนกินหาง่ายเพื่อนตายหา
ยาก

๑ อ่อนหวานมานมิตรล้น เหลือหลาย
หยาบบ่มีเกลอกราย เกลื่อนใกล้
ดุจดวงศศิฉาย ดาวดาษ ประดับนา
สุริยส่องดาราไว้ เมื่อร้อนแรงแสงฯ๑

คนที่พูดจาอ่อนหวานย่อมมีเพื่อนชอบคบค้าสมาคม เหมือนกับ ดวงจันทร์ (ศศิ) ที่ส่องแสงนวลเย็น
ต่างมีดาวมารายรอบ ส่วนคนพูดจากระด้างหยาบคาย ย่อมไม่มีใครคบค้าสมาคมเหมือนความร้อแรงของ
ดวงอาทิตย์ที่ทำให้ดวงดาวลับหาย

๑ ยอขายอเมื่อแล้ว การกิจ
ยอยกครูยอสนิท ซึ่งหน้า
ยอญาติประยูรมิตร เมื่อลับ หลังแฮ
คนหยิ่งแบกยศบ่า อย่างยังยอควรทะ๑

การจะกล่าวชื่นชมหรือยกยอใครต้องใช้ให้ถูกกาลเทศะ ให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมาย แต่สำหรับคนที่บ้ายศศักดิ์ ถือเกียรติสำคัญยิ่งควรพุดจายกยออยู่เป็นนิจ

๑ พริกเผ็ดใครให้เผ็ด ฉ้นใด
หนามย่อมแหลมเองใคร เชียมให้
จันทน์กฤษณาไฉน ใครอบ หอมฤ
วงศ์แห่งนักปราชญ์ได้ เพราะด้วยฉลาดเอง ทะ๑
คนที่มีดีด้วยตนเอง

๑ สนิมเหล็กเกิดแต่เนื้อ ในตน
กินกัดเนื้อเหล็กจน กร่อนขร้ำ
บาปเกิดแก่ตนคน เป็นบาป
บาปย่อมทำโทษซ้ำ ใส่ผู้บาปเองทะ๑

ทุกสิ่งย่อมมีสาเหตุที่มา หากเราคิดร้าย โกรธซึ่ง ผลจะส่งให้เรานั่นแหละไม่สบายใจ เหมือนสนิมเหล็กที่กัดกร่อนตัวเอง

๑ ใครจักผูกโลกแม่ รัศรีง
เหล็กเท่าลำตาลตรึง ไปหมั้น
มนต์ยาผูกน่านหึง หายเลื่อม
ผูกเพื่อไม่ตรีนั่น แน่นเท่าวันตายทะ๑

การผูกมิตรหรือการสร้างความผูกพันต้องใช้การผูกด้วยไมตรีเท่านั้น สิ่งอื่น ๆ ไม่มีความยั่งยืนเท่าตรงกับร้ายสุภาชิต" ปลุกไมตรีอย่ารู้ร้าง" (ซึ่งในที่นี้ เป็นคำวิเศษณ์ แปลว่านาน บ่มีหึง คือไม่นาน)

๑ ความเพียรเป็นอริแล้ว เป็นมิตร
คร้านเกียจเป็นเพื่อนสนิท ร่วมไร่
วิชาเฉกยาติด ขมขื่น
ประมาทเหมือนดับใต้ ชั่วร้ายฤเห็นทะ๑

ความเพียรทำได้ยาก ต้องทำด้วยความอดทน เป็นเสมือนศัตรู หากสุดท้ายผลที่ได้คือสิ่งที่ดีเปรียบเสมือนมิตรความเกียจคร้านในเบื้องต้นทำให้ผู้ปฏิบัติรู้สึกสบายเปรียบเสมือนเป็นเพื่อนสนิท พร้อมทั้ง

จะปฏิบัติเช่นนั้นได้ทุกเมื่อ แต่สุดท้ายกลับส่งผลเสียแก่ผู้ปฏิบัติ การเรียนรู้ในวิชาต่าง ๆ ก็เช่นกัน ผู้ปฏิบัติ
ไม่มีความสุขเลยแต่สุดท้ายกลับได้ความรู้ ส่วนความประมาทเหมือนคนที่เดินไปโดยปราศจากแสง (ใต้ คบ
เพลิงที่ทำจากเปลือกเสม็ด+ยางของ
ต้นไม้อย่าง)ย่อมไม่เห็นสิ่งชั่วร้ายหรืออันตรายที่จะเกิดขึ้น

๑ เห็นใจจำให้แน่ นึกหมาย
ฟังใต้อย่างฟังตาย สดับหมั่น
ชนมียืนอย่าฟังวาย ตรองตรึก ธรรมนา
สิ่งสดับทั้งนั้น ผิดเพี้ยนเป็นครูฯ๑๓

สอนเรื่องการรับข่าวสารข้อมูลอย่าฟังหรืออ่าน ให้ผ่านหูไปเฉย ๆ ให้คิดไตร่ตรองอยู่เสมอ ซึ่งสิ่ง
เหล่านั้นเป็นบทเรียนได้ (สดับหมั่น จำให้แม่นยำ หมั่นมาจากมัน ในที่นี้ หมั่นเป็นโทษโทษ แทนมัน)

๑ อย่าโทษไทท้าวท่วย เทวา
อย่าโทษสถานภุมา ย่านกว้าง
อย่าโทษหมู่วงศ์ มิตรญาติ
โทษแต่กรรมเองสร้าง ส่งให้เป็นเองฯ๑๓

สอนให้รู้จักคิดไม่โทษอะไรง่าย ๆ ควรไตร่ตรองว่าเหตุที่เกิดขึ้นเกิดจากการกระทำของเราเองใช่
หรือไม่

ตรงกับรายสุภาษิต "โทษตนผิดพึงรู้"

๑ โทษท่านผู้อื่นเพียง เมล็ดงา
ปองติฉินนินทา ห่อนเว้น
โทษตนเท่าภุมา หนักยิ่ง
ปองปิดคิดซ่อนเร้น เรื่องร้ายหายสูญฯ๑๓

ธรรมชาติของคนมักมองเห็นความผิดของผู้อื่นใหญ่กว่าของตัวเอง ในที่นี้ใช้คำเปรียบเทียบ ระหว่าง
ภุมา กับเมล็ดงาซึ่งแตกต่างกันอย่างมากมาย

๑ เดินทางต่างประเทศให้ พิจารณ์
อาสน์นั่งนอนอาหาร อีกน้ำ
อดนอนอดบันดาล ความโกรธ
ห้าสิ่งนี้คุณล้ำ เลิศล้วนควรถวิลฯ๑๓

เมื่อเดินทางไปต่างถิ่นควรตรวจตราเรื่องของที่พก อาหารและน้ำ ไม่เห็นแก่การนอนเป็นใหญ่ รู้จัก
ระวังอารมณ์ ไม่โกรธฉุนเฉียวง่ายปกป้องตัวเองทั้งเรื่องของอารมณ์ ร่างกายและจิตใจ (ต่างเทศ คือต่าง
บ้านต่างเมือง ต่างถิ่น)

๑ เป็นคนฉลาดเหย้าอย่า เปล่ากาย
เงินสลิ้งติดชาย ขอดไว้
เคหาอย่าสูญวาย ข้าวเปลือก มีนา
เงินผูกขูกจักได้ ผ่อนเลี้ยงอาตมาฯ๑๓

สอนอย่าให้ประมาท เมื่อออกจากบ้านต้องมีเงินทองติดตัวเสมอ เพื่อความจำเป็นฉุกเฉิน ที่บ้านก็
เช่นกัน

ต้องมีเสบียงอาหารพร้อม (ติดชายขอดไว้ นำเงินติดชายพก คือเหน็บไว้ในชายผ้าข้างสะเอว)

๑ พายเกิดพ่อย่าร้าง รอพาย
จวนตะวันจักสาย ส่องฟ้า
ของสดสิ่งควรขาย จักขาด ค่าแฮ
ตลาดเล็กแล้วอ้า บ่นอื่นเอาใคร ฯ๑๓

สอนให้รู้จักใช้เวลาและโอกาส อย่าปล่อยให้เวลาผ่านไป ตรงกับสำนวน"น้ำขึ้นให้รีบตัก"

๑ ทรัพย์มีสี่ส่วนไซ้รู้ ปูนปั้น
ภาคหนึ่งพึงเกียดกัน เก็บไว้
สองส่วนเบ็ดเสร็จสรรพ การกิจ ใช้นา
ยังอีกส่วนควรให้ จ่ายเลี้ยงตัวตนฯ๑๓

การบริหารจัดการกับเงินทอง ต้องรู้จักแบ่งสรรปันส่วนทำบัญชี ค่าใช้จ่ายอย่างมีระบบโดยเงิน 1 ใน 4
ส่วนต้องเก็บออมไว้ยามจำเป็น

๑ อย่าพูดขอดท่านด้วย วาจา
อย่าถากท่านด้วยตา ตีค้อน
ฟังคำกล่าวมฤษา โสตหนึ่ง นะพ่อ
หยาบค้ำพิทท์กลับย้อน โทษให้กับตน ฯ๑๓

(มฤษา คือมูสา พูดไม่จริง พูดเท็จ)สอนไม่ให้เป็นคนก้าวร้าวทำร้ายผู้อื่นด้วยคำพูดหรือสายตาตรงกับ
ร้ายสุภาษิต "อย่าพูดคนด้วยปาก อย่าถากคนด้วยตา "

๑ กาน้ำดำดิ่งตัน เอาปลา

กาบคิดใคร่หา เสพบ้าง
ลงดำล่ำมัจฉา ชลชาติ
สวะปะคอค้าง ครึ่งน้ำจាំตาย๓๐๐

กาน้ำ หมายถึงนกชนิดหนึ่งคอยาว ว่ายน้ำเหมือนเป็ด จับปลาเป็นอาหารกบก คืออีกา การทำตาม หรือเอาอย่างผู้อื่นโดยไม่พิจารณาไตร่ตรองย่อมนำไปสู่ความหายนะได้ ตรงกับสำนวน"ช้างขี่ ชี้ตามช้าง" (สวะปะคอ วัชพืชที่ลอยอยู่ในน้ำพันคอ)

๑ ไปเรือนท่านไซร้อ่า เนานาน
พูดแต่พอควรการ กลับเหี้ย
ริร่ำเรียนการงาน เรือนอาต มานา
ยากเท่ายากอย่าเศร้า เลื่อมลั่นความเพียร๓๐๐

สอนมารยาท ให้รู้จักเกรงใจคนไม่รบกวนเวลาของผู้อื่นและให้รู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ อยู่กับเหี้ยเฝ้ากับเรือนตรงกับร่ายสุภาวศิต "ไปเรือนท่านอย่านั่งนาน"

๑ เป็นคนคิดแล้วจึง เจริจา
อย่ามลนหลับตา แต่ได้
เลือกสรรหมั่นปัญญา ตรองตริก
สติรอบให้ ถูกแล้วจึงทำ๓๐๐

(มลน หมายถึง ลนลาน) สอนให้คิดก่อนพูด คำพูดนั้นอาจทำร้ายทั้งตนเองและผู้อื่นได้ซึ่งคำพูดเปรียบเสมือนลูกปืนเมื่อพูดออกไปแล้วไม่สามารถเรียกกลับคืนมาได้

๑ ปางน้อยสำเหนียกรู้ เรียนคุณ
ครั้งใหญ่ย่อมหาทุน ทรัพย์ไว้
เมื่อกกลางแก่แสงบุญ ธรรมชอบ
ยามห่อหมทำไต่ได้ แต่ล้วนอนิจจัง๓

๑ คุณแม่หนาหนักเพียง พสุธา
คุณบิดรดุจอา- กาศกว้าง
คุณพี่ฟ้างศิขรา เมรุมาศ
คุณพระอาจารย์อ้าง อาจลู่สาคร๓

๑ เย็นเงาพฤษ์มิ่งไม้ สุขสบาย
เย็นญาติสุขสำราย กว่าไม้

เย็นครุยิงพันฉาย กษัตริย์ยิ่ง ครุณา
เย็นร่วมพระเจ้าให้ ร่มฟ้าดินบนฯ

๑ วิชาควรรู้รู้ ฤชาต
อย่าหมิ่นศิลปศาสตร์ ว่าน้อย
รู้จริงสิ่งเดียวอาจ มีมั่ง
เลี้ยงชีพช้อยู่ร้อย ชั่วลื้อเหลนหลานฯ

๑ อย่าหมิ่นของเล็กนั้น สีสถาน
เล็กพริกพระกุมาร จิตจ้อย
งูเล็กเท่าสายพาน พิษยิ่ง
ไฟเล็กเท่าหิ่งห้อย อย่าได้ดูแคลนฯ

ราชনীติ^๑

---

^๑ <http://www.ebooksdownloadfree.net/2011/11/blog-post.html>

คัมภีร์ราชনীติ นับว่าเป็นปรัชญาการปกครองที่มีความสำคัญต่อการศึกษา ทางด้านการเมืองและการปกครองมาก ราชনীติ มีทั้งเป็นพากย์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ราชনীติ มีผู้รจนาร่วมกันอยู่สองคน คือ สันนิษฐานว่าได้รจนาร่วมกันขึ้นภายหลังพุทธกาล เพราะปรากฏว่ามีหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาปะปนอยู่หลายแห่ง บางแห่งก็ระบุว่าเป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนา

หลักคำสอนในราชনীติปกรณ์ นี้พอจะแยกออกได้เป็นสี่ประเภท ด้วยกันคือ

1. คำสอนทั่วไป
2. คุณสมบัติของพระราชาธิบดี หรือนักปกครอง
3. การพิจารณาแต่งตั้งตัวบุคคลให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ
4. กลวิธีในการที่จะเอาชนะข้าศึก

1 ข้าพเจ้าจะแสดงราชনীติ ที่เห็นประโยชน์ทันตา เพื่อเพิ่มพูนความรู้ในการขยายพระราชอาณาจักร

2 ข้าพเจ้าจะกล่าวคุณสมบัติแห่งพระมหากษัตริย์ ผู้ทรงอิสราธิบดี และอำมาตย์ข้าเฝ้า อันว่าพระมหากษัตริย์อันสูงศักดิ์ ควรทรงพิจารณาให้ตระหนักซึ่งข้าเฝ้า โดยชอบกาลในทุกเมื่อ

3 พึงทรงทราบคนมีความรู้ด้วยการเจรจา พึงทรงทราบศีลธรรมจรรยาด้วยการอยู่ร่วม พึงทรงทราบความสะอาดด้วยการดำเนินในราชกิจทุกอย่าง พึงทราบทราบความเป็นลูกผู้ชายในเวลา มีอันตราย

4 ข้าเฝ้าที่เกี่ยวข้องร้าย หัวดี หยิ่ง วาจากระราน หยาบคาย มักก่อความวินาศจองหอง ไม่สันโดษ ไม่สามารถ พระเจ้าอยู่หัวทรงละข้าเฝ้าที่มีลักษณะเช่นนี้เสียให้ไกล

5 ข้าเฝ้าที่หยาบคาย มักก่อความวินาศ มักได้ ไม่ชำนาญในศาสตร์ต่างๆเพียงพอ จองหอง หลู่คุณคน ไม่มีสัตย์ พระเจ้าอยู่หัวไม่ควรตั้ง ข้าเฝ้าเช่นนี้ให้เป็นหัวหน้าคน

6 เมื่อคนโง่ประกอบบราชกิน โทษ 3 ประการ ย่อมเกิดแก่พระเจ้าอยู่หัวโดยไม่ต้องสงสัย คือเสื่อมเกียรติยศ 1 ทรัพย์สินสมบัติพินาศ 1 ต้องตกนรก 1

7 เมื่อคนฉลาดประกอบบราชกิจ คุณ 3 ประการ ย่อมเกิดแก่พระเจ้าอยู่หัว คือ เกียรติยศขจร 1 บรรลุประโยชน์โดยธรรมสูงสุด 1 ขึ้นสวรรค์ 1

8 ข้าเฝ้าทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งดีทั้งไม่ดี ส่วนที่ถูกและผิดของข้าเฝ้านั้น ย่อมเนื่องถึงองค์พระเจ้าอยู่หัว

9 เพราะฉะนั้นพระภุชช ควรทรงตั้งข้าเฝ้า ที่มีคุณสมบัติ ผู้ทำประโยชน์ให้สำเร็จเห็นทันตา ควรทรงเว้นข้าเฝ้าที่ไร้คุณสมบัติเสียเถิด

10 ข้าเฝ้าผู้มีคุณสมบัติคือ มีตระกูลและศีลาจารวัตร มีสัตย์ธรรม มีธรรม มีปัญญาดี มีศีลดี มีหลักดี เป็นคนขยัน พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งบุคคลเช่นนี้ไว้ในตำแหน่งผู้พิพากษา

11 ข้าเฝ้าผู้เกิดในตระกูลซื่อตรง ฝึกฝนชำนาญงาน การเงิน รู้จักรัตนะทุกชนิด มีกรรมสะอาด ไม่เคยพลั้งพลาด เป็นผู้ดี พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้ง ข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นนายคลัง

12 ข้าเฝ้ารู้จักคนเก่าคนใหม่ มีกำลัง ใครเห็นใครชม มีกรรมสะอาด อดทนความลำบากได้ เอาใจใส่การงาน พระเจ้าอยู่หัวทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้ เป็นนายประตู

13 ข้าเฝ้าผู้มีปัญญา รู้จักพูด แกล้งกล้า รู้ใจผู้อื่น มีอภัยค้ำยละเมียดละไม รู้พูดที่ควรไม่ควร พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นขุน

14 ข้าเฝ้าที่กำหนดจำค่าของคนอื่นได้ในคราวเดียว จดได้ไว ลายมืองาม มีความเฉียบแหลมฉลาดพูดขยัน พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นอาลักษณ์หรือเลข

15 ข้าเฝ้าผู้มีปัญญารอบรู้ในการขยายอาณาเขต รู้ชัดเจนในภูมิศาสตร์ ยอมสละชีพในคราวอันตราย ทุกทุกข์ทนสุขได้

16 รู้ตำราพิชัยสงคราม รู้จักผ่อนปรนพาหนะมิให้ลำบาก มีความแกล้งกล้าอาจหาญ พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้ให้เป็นแม่ทัพ

17 คนครวัสปีตระกูลมาแต่ชั้นทวด เป็นคนขยัน รู้ตำราทำกับข้าว ประุงอาหารได้เหมาะ ทำครวัสอยู่เสมอ รู้จักจับจ่าย พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้ง ข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นวิเสทเครื่องต้น

18 ผู้ใดรู้คัมภีร์อายุรเวท มีความขยัน ชำนาญศัลยกรรม นำรักนิยม ทรงคุณจรรยาแพทย์อย่างดี พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้ให้เป็นแพทย์

19 ผู้ที่รู้จักใจคน มีการงานสะอาด ขยัน ตั้งอยู่ในธรรม รู้วิชามาก ไม่มักได้ ระมัดระวังรอบครอบ ข้าเฝ้าเช่นนี้ควรโปรดให้อยู่ใกล้ชิดพระองค์ได้

20 ผู้รู้คัมภีร์เวท และเวททางศาสตร์ ขวนขวายในมนตรา ทำพิธีบูชาบวงสรวง มีเมตตา สูงอายุ พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งให้เป็นปุโรหิต

21 ผู้รักษาอินทรียัสภาพดี ฉลาดในภาษาต่างๆ ยินดีแต่สิ่งชอบ คอยรับใช้เฉพาะพระพักตร์ แดกฉานในศิลปะต่างๆ สมบูรณ์ด้วยตระกูล และมารยาท มีความเกรงกลัว พระเจ้าอยู่หัวควร ทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้ ไว้ในพระราชมณเฑียร

22 พระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใด มีข้าเฝ้าที่มีปัญญา ฉลาด เอาใจใส่ในราชกิจ แกล้วกล้าสามารถ เหมาะแก่ตำแหน่งมนตรี ราชกิจในพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ย่อมสำเร็จได้โดยตลอด

23 ผู้ที่ดำรงอยู่ในตำแหน่งแล้ว เป็นคนไม่ล่อลวง มีความสนิทสนมกับพระเจ้าอยู่หัวของตน แม้ด้วยเหตุของตน มีความสามารถด้วยกำลังกาย และบริวารยศ เพราะเหตุนี้ เขาควรจะพิศมัยความดี หรือมีดี ซึ่งเป็นประโยชน์ใหญ่ เป็นที่ปราบปลื้มในอันเป็นของหาได้ดีได้ยาก

24 ชนคนที่ต่ำกว่า ไม่จัดเป็นชนที่ดี ชมเหงคนที่อ่อนกำลังกว่า ไม่จัดว่าเป็นลูกผู้ชาย ชนคนที่ มีกำลังมาก จัดว่าเป็นคนพิเศษ แต่เจ้าชนะทาส ก็ได้ชื่อว่าชนะดี คนที่เบียดเบียนคนยอมแพ้ ไม่ชื่อว่าคนดีเลย

25 เจ้าข้า 1 ข้าเฝ้าที่คล้อยตามเจ้า 1 ประเทศมีคนดี 1 คูมีลักษณะข้ามยาก 1 ลงโทษตามโทษานุโทษ 1 คลังมีทรัพย์สมบัติมีรูปลิ้น 1 มิตรที่เป็นเพื่อนในยามวิบัติ 1 นักปราชญ์ฝ่ายนิติศาสตร์กล่าวว่า เป็นความสงบ 7 อย่าง

26 เจ้า 1 ข้าเฝ้า 1 รัฐมณฑล 1 คูข้ามยาก 1 คลัง 1 พล 1 ราชสัมพันธ์ไมตรีที่มั่นคง 1 นี้ นักปราชญ์กล่าวว่า เป็นองค์แห่งราชัย 7 อย่าง

27 แม้ถึงขาดแคลนไปเพียงข้อเดียวก็ตาม แต่ความเรียบร้อยหาเป็นเฉพาะพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ นั้นไม่ ข้าเฝ้าต้องประพฤติให้ครบถ้วนองค์นั้นๆ อย่าให้ขาดได้

28 พระเจ้าอยู่หัว ต้องทรงปรารณารักษาคุณธรรม ทรงทำพระองค์ตามคุณธรรมก่อน แต่นั้นจึง ทรงวิจารณ์ถึงส่วนที่เหลือ

29 พระเจ้าอยู่หัว ต้องทรงพระปรีชา ต้องมีความรู้ ทรงเว้นคำกล่าวของคนเลวทราม ทรงขยัน ทรงอดทน มีพระทัยซื่อตรง ทรงธรรม ไม่มีความริษยา

30 พระเจ้าอยู่หัวต้องทรงแต่ดี ประกอบด้วยคุณคุณมีสัมพันธมิตรเป็นต้น ทรงมีสติ รู้จักย้าย ย้ายเข้าศึกให้พินาศ องอาจสามารถ ทรงประปรีชาหนักแน่น ทรงทราบความเลื่อมความเจริญ

31 พระเจ้าอยู่หัว ต้องทรงรู้จักผู้มีคุณ ทรงแกล้วกล้า ทรงสมาคมคบหาผู้ที่มีความรู้ ไม่ใฝ่ความพินาศ ทรงใคร่ครวญตระหนักแล้วจึงทำ ไม่ทรงนินทาใคร มีพระดำรัสแล้วไม่คืนคำ

32 พระเจ้าอยู่หัว ต้องทรงทราบวิธีทำลายข้าศึก ทรงขำชนะความโกรธเสียได้ ทรงบังคับพระองค์ได้ ไม่มักได้ ไม่มัวหลับ ไม่เกียคนร้าง มีพระทัยเผื่อแผ่ ทรงสั่งสอนคนโง่ให้เป็นคนฉลาดได้

33 พระเจ้าอยู่หัว ต้องดำรงพระองค์ไม่ให้หลงลืม ไม่ทรงทำยุคเข็ญให้เขตแคว้น ทรงเป็นที่รักใคร่ของประชาชน ทรงเป็นที่นิยมนับถือของสัตบุรุษ ทรงทราบกาลเทศะ ทรงประกอบด้วยธรรม 7 ประการ

34 พระเจ้าอยู่หัว ต้องทรงรู้จักพระดำรัสที่จะตรัสในวาทว่าควรอย่างไร ทรงฉลาดในอุบาย ทรงสอบสวนในข้อสงสัย ทรงยินดีในทานและศีล ทรงปราศรัยก่อนด้วยดี

35 พระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติตามที่กล่าวนี้ ทรงสามารถปราบแผ่นดินทั้งผองได้ราบคาบ และทรงเป็นที่รองรับบุญศิริทั้งสิ้นด้วย

36 พระเจ้าอยู่หัว ทรงวิทยาคุณ มีพระปรีชาชาญฉลาด ทรงเฉียบแหลมปราศจากความริษยา ทรงคบหาสมาคมกับครู พระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น ย่อมทรงบรรลุถึงยศอันไพบูรณ์

37 พระเจ้าอยู่หัว ทรงสมบูรณ์ด้วยคุณ 7 ประการ และทรงรอบรู้ในนิติศาสตร์ มีพระวิจารณ์รอบคอบ ย่อมสามารถเอาชนะได้ทั่วพื้นปฐพี

38 คุณสมบัติ 7 ประการ ย่อมปรากฏในพระเจ้าอยู่หัว คือพระอินทร์ 1 พระอาทิตย์ 1 พระพาย 1 พระยม 1 พระจันทร์ 1 ภูมิเทพ 1 ผน 1

39 พระเจ้าอยู่หัว ย่อมเสมอองค์พระอินทร์ เพราะทรงปกครองพลกนิกรด้วยวิธีเข้มและวิธียกย่องตั้งองค์ท้าวสักกะฉะนั้น

40 พระอาทิตย์ย่อมแผดเผาทำให้เหือดแห้งได้แค่ผิวน้ำเท่านั้น ประมาณปีละ 8 เดือนฉนั้นใด พระเจ้าอยู่หัวผู้ซึ่งท่านทรงเปรียบดวงอาทิตย์ พึงจัดเก็บภาษีอากรในแคว้นโดยชอบธรรม

41 ลมย่อมพัดชอกแซกไปในสรรพสัตว์ฉนั้นใด พระเจ้าอยู่หัวก็ควรทรงส่งคนสืบราชการลับฉนั้นนี้ท่านเรียกว่า มาลุตพรตแบบลม

42 พระยายมย่อมซักถามสัตว์ทั้งที่เป็นที่รัก ทั้งที่ไม่เป็นรัก ที่มาถึงสำนักพระองค์ท่านอย่างสม่าเสมอฉนั้นใด พระเจ้าอยู่หัวก็ควรทรงลงพระราชอาญาตามโทษานุโทษฉนั้นนี้ท่านเรียกว่า ยมพรตแบบพระยม

43 แม่น้ำเปี่ยมน้ำ มหาสมุทรก็ไม่หวังให้น้ำไหลมารวมกันในทะเลฉนั้นใด พระเจ้าอยู่หัวก็ควรทรงหวังพระทัย จะให้เงินของชาวบ้านไหลเข้าคลังเรื่อยไปฉนั้นนี้ท่านเรียกว่า สมุทพรตแบบทะเลหลวง

44 พวกมนุษย์เห็นพระจันทร์เต็มดวง ย่อมร่าเริงฉนั้นใด คนทั้งหลายได้เห็นพระพักตร์พระเจ้าอยู่หัวของตน ย่อมยินดีเหมือนฉนั้น เพราะเหตุฉนั้น พระเจ้าอยู่หัวผู้ตัดเทียมพระจันทร์ ก็ควรแสดงพระองค์ให้ปรากฏฉนั้นนี้ท่านเรียกว่า จันทรพรตแบบพระจันทร์

45 พื้นพิภพย่อมรับรองสรรพสิ่งและสรรพสัตว์ทั่วหน้าเสมอกับฉนั้นใด แม้พระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงธรรมก็ย่อมปกป้องพลกนิกรของพระองค์ทั้งในกรุงและนอกกรุงสม่าเสมอกันฉนั้นนี้ท่านเรียกว่า ภูมิพรตแบบแผ่นดิน

46 เมฆหลังฝนตลอดสี่เดือนฉนั้นใด พระเจ้าอยู่หัวควรทรงเอาพระทัยใส่ในกรบด้วยบำเหน็จรางวัลฉนั้นนี้ท่านเรียกว่า ชุมพรตแบบฝน

47 พระเจ้าอยู่หัว ต้องทรงสำเหนียกเยี่ยงราชสีห์อย่าง 1 เยี่ยงนกกางอย่าง 1 เยี่ยงไก่ 4 อย่าง
อย่างเยี่ยงกา 5 อย่าง เยี่ยงสุวาน 6 อย่าง เยี่ยงลา 3 อย่าง

48 พระราชกิจน้อยใหญ่ ที่พระเจ้าอยู่หัวทรงพระประสงค์ ท้าวเธอควรที่จะทรงทำด้วยริเริ่ม
สม่ำเสมอรอบคอบ เช่นสีหะฉะนั้น นี้เรียกว่าเยี่ยงสีหะ

49 พระเจ้าอยู่หัว ต้องทรงระมัดระวังพระองค์ทุกส่วน ทรงเปรี๊ยะปราชญ์ฉลาดเฉลียวเช่นนกกาง
ประกอบพระราชกิจให้สำเร็จลุล่วงไปตามกาลเทศะ นี้เรียกว่าเยี่ยงนกกาง

50 ตื่นก่อน 1 รบเก่ง 1 แบ่งกินกินในหมู่พวก 1 ทับแม่ไก่แล้วกินได้ 1 นี้คือเยี่ยงไก่ 4 อย่าง

51 เสพเมถุนในที่ลับ 1 จ้องหาของกิน 1 ได้กินแล้วแบ่งกันกิน 1 หวาอยู่ตลอดเวลา 1 ไม่เกียจ
คร้าน 1 นี้คือเยี่ยงกา 5 อย่าง

52 ไม่เกียจคร้าน 1 ไม่เฉื่อยชา 1 นอนหลับสนิท 1 ตื่นไวทันที 1 ักดีเจ้าของ 1 กล้าสู้ 1 นี้คือ
เยี่ยงสุวาน 6 อย่าง

53 ถึงที่ลำบากก็ลากเช็ญไปได้ 1 ไม่คำนึงถึงหนาวร้อนกิน 1 กินเท่าที่มี 1 นี้คือเยี่ยงลา 3 อย่าง

54 พระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงสมบุรณ์ด้วยพระคุณสมบัติ 20 ประการนี้ ท้าวเธอก็จะทรงชนะสรรพ
ข้าศึกเลี่ยนหนานได้สิ้น พระเดชานุภาพก็กระฉ่อนไปทั่วทิศ

55 กินมากเกินไป 1 เสพเมถุน 1 กลิ่นอุจจาระ ปัสสาวะ 1 นอนกลางวัน 1 ตื่นกลางวัน 1 ตื่น
กลางคืน 1 เหล่านี้เหตุเกิดโรคร้าย

56 ตื่นน้ำมากเกินไป ไฟธาตุไม่ย่อย ตื่นน้ำน้อยเกินไป ไฟธาตุก็ไม่ย่อย เพราะเหตุนี้ผู้รักษา
อนามัย ควรตื่นน้ำให้พอเหมาะพอดี คือไม่น้อยเกินไป ไม่มากเกินไป

57 กินอาหารอิ่มแล้ว ควรนั่งพักอยู่พอให้อาหาร เรียงเม็ดก่อน แล้วค่อยๆเดินประมาณสักร้อย
ก้าว แล้วควรนอนพักตะแคงข้างซ้าย

58 เมื่อกินหันหน้าไปทางทิศบูรพา อายุยืน หันหน้าไปทางทิศทักษิณ มีทรัพย์ยั่งยืน หันหน้าไป
ทางทิศประจัน ยศยั่งยืน แต่ไม่ควรหันหน้าไปทางทิศอุดร

59 กินแล้วนอนพัก อ้วน กินแล้วยืน มีกำลัง กินแล้วเดิน อายุยืน กินแล้ววิ่ง ความตายก็วิ่ง
ตามมาด้วย

60 นอนหันศีรษะทางทิศบูรพา มีปัญญา หันไปทางทิศทักษิณ อายุยืน หันไปทางทิศประจิม ใจ
พลุกพล่าน หันไปทางทิศเหนือ จะตาย

61 คนเกี่ยวหญ้าประจำ 1 คนเอาเล็บขีดดินเสมอ 1 คนไม่ล้างหน้า 1 คนไม่แปรงฟัน 1

62 คนห่มผ้าเหม็นสาป 1 คนดมเหม็นสาป 1 คนนอนกลางวันตั้งสองครั้ง 1 คนนอนเปลือยกาย

1

63 คนกินจุกิน 1 คนชอบเกาะตัวและเตียงนอน ของตัวเอง 1 ทั้งสิบประการนี้ ท้าวกูเวรเจ้า
ทรัพย์ไม่สามารถจะทรงศิริของเขาได้

64 พระเจ้าอยู่หัว ทรงราชจริยาวัตรสมบุรณ์ ทรงพระมาลาเหนือพระเศียร ทรงชำระพระบาท ด้วยดี ทรงแต่นางพระยา เสวยพอเหมาะ ทรงพระภูษาเรียบร้อย ไม่เสพเมถุนในวัน 15 คำ ย่อมทรงมิ่งขวัญตลอดพระชนมชีพ

65 คำพยายาคาย 1 อาชญาอรุณแรง 1 กิริยาหยาบคาย 1 ประทุษร้ายตัวเอง 1 เป็นนักเลงสุรา 1 เป็นนักเลงเจ้าชู้ 1 เล่นการพนัน 1 เหล่านี้เหตุพินาคของพระเจ้าอยู่หัว

66 เมื่อพระเจ้าอยู่หัว ทรงประพฤติพระองค์ในเหตุแห่งพินาคเกินตัว ความพินาคก็จะต้องมีขึ้น นี้เหตุแห่งความพินาค ควรละเสีย

67 เมื่อนักปราชญ์จะแสดงความจัญไรอย่างใหญ่อย่างหนึ่ง ท่านชี้ว่าการดื่มสุราเป็นตัวจัญไรร้ายแรงที่สุด เพราะการดื่มสุราทำลายตน ทำลายทรัพย์ ทำลายปัญญา ทำลายความสามารถ ทำลายมิ่งขวัญ ทำลายลาภยศ ทำลายชื่อเสียง

68 เพราะดื่มสุราเมามาย ปัญญาย่อมเสื่อม ไม่ชื่อว่ารักษาชีวิต ตลอดเวลาที่เมา ไฉนเล่าจะพิจารณารู้ถึงอาหารที่ดีและไม่ดีได้

69 คนดื่มสุราเมามาย เป็นแม่เป็นเมีย เห็นเมียเป็นแม่ เห็นเรือนเป็นเว็จเป็นต้น เห็นเรื่องเล็กน้อยเป็นเรื่องใหญ่โตหรือเป็นช้างเท้าหมู

70 คนดื่มสุราเมามายเห็นแองน้ำเป็นทะเลหลวง เห็นทะเลหลวงเป็นพื้นดิน กระทั่งพระเจ้าอยู่หัว คนชี้เมาให้เห็นก็เสมอเพื่อน

71 คนดื่มสุรานั่นโทษที่เห็นเป็นประจักษ์คือ เสียทรัพย์ 1 ก่อวิวาท 1 เกิดโรค 1 เสียชื่อเสียง 1 หมดยางอายุ 1 ทำปัญญาให้เสื่อม 1

72 ธรรมดา นักเลงมักขาดความสงบเสงี่ยม พวกพ้องไม่แยแส ขาดความกระตือรือร้นล้มหมอนนอนเสื่อและความกลัวผิด ย่อมหาที่พึ่งได้โดยผิดเคือง

73 พวกพ้องก็เป็นที่พึ่งของคนที่เป็นนักเลงไม่ได้ ไม่มีคนเอ็นดู ไม่มีคนเหลียวแล ไม่รู้จักประโยชน์ทั้งสอง เป็นคนเจ้าเล่ห์ ทำลายวงศ์ตระกูล

74 พระเจ้าอยู่หัวองค์ใด ไม่มีนักปราชญ์เป็นที่ปรึกษา ไม่ทรงเชื่อคำบุโรหิต ข้าเฝ้าผู้กักตและพระสหายร่วมพระหทัย ทรงมีแต่ความรู้หลีกเลียงไปตามพอพระทัย พระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้นก็ เป็นคนตาบอดไม่มีคนจูง ไม่นานเท่าไรก็จักถึงความพินาคเพราะศัตรู

75 พระเจ้าอยู่หัวองค์ใด ทรงทราบล่วงหน้า พระราชกิจจะสำเร็จได้ดี โดยวิธีทรงเทียบเคียงอย่างนี้ว่า

เราเป็นอย่างไร กาลเทศะเป็นอย่างไร

ข้าศึกมีกำลังเท่าหรือยิ่งกว่าเราอย่างไร

ประเทศพันธมิตรเป็นอย่างไร

ความสามารถเป็นอย่างไร

อุปบายการรบเป็นอย่างไร เสบียงเป็นอย่างไร

ความกล้าหาญเป็นอย่างไร

กิจการพร้อมมูลอย่างไร

ศัตรูพร้อมเพรียงอย่างไร

การชุตเป็นอย่างไร

พระเจ้าอยู่หัว พระองค์นั้น นักปราชญ์กล่าววว่า

เป็นราชาธิราชจอมราชา

76 ในเวลาตอนรุ่ง พระเจ้าอยู่หัวควรทรงพิจารณาการงานของข้าศึกของพระสหายร่วมพระทัยของพลกนิกร ของกองทัพ ของประเทศ ของการคลัง ของข้าเฝ้าต่างพระเนตรพระกรรณ ราชวัลลภ และกิจที่ควรทำและไม่ควรทำ

77 คนยากไร้ แต่ทรงคุณปรากฏเป็นคนกล้า เป็นผู้ดี พระเจ้าอยู่หัวก็ควรทรงชุบเลี้ยงเป็นข้าเฝ้าเพื่อประชาชนจะได้ทราบว่ามีคนดีเป็นข้าเฝ้าประจำราชสำนัก

78 พระเจ้าอยู่หัวทรงสดับดนตรียามต้น ทรงสดับการสังวริยามนตฺในยามสอง บรรทมในยามสาม

79 พระเจ้าอยู่หัวทรงชดฺติยราชวรารมณฺ ย่อมทรงสง่า ทรงประคองประกอบพระราชกิจ โดยถนัดทรงพระวิจารณ์โดยรอบคอบ ประทับนั่งฝั่งฝ่าย ประทับยืนเป็นสง่า ไม่ทรงคำนึงถึงคนรักหรือคนชงทรงวินิจฉัยอรรถคดีโดยเที่ยงธรรม

80 พระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงคำนึงว่า การลงพระราชาอาญาผู้ผิด เป็นการไม่ทรงธรรม คนร้ายก็จะกำเริบ ข้อนี้เป็นการสูญเสียพระราชอำนาจอย่างใหญ่หลวง

81 เมื่อพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงลงโทษคนผิด คนชั่วก็กำเริบ เมื่อทรงลงอาชญาคนผิดตามความคิด คนร้ายก็จะไม่ฟังทำความชั่ว เมื่อคนร้ายถูกลงโทษแล้ว เขาก็จะกลับตัวประพฤติดีต่อไป ด้วยอุบายนี้ยังเชื่อว่า พระราชทานความสุขแก่เขาอีก

82 เมื่อพระเจ้าอยู่หัวลงอาญาคนร้ายตามความคิด คนที่เป็นพวกเดียวกับคนร้าย ก็ย่อมจะเกรงกลัวพระอาญา เมื่อทรงพิจารณาข้ออื่นที่เกิดขึ้นโดยรอบคอบ ทรงวินิจฉัยแล้ว ข้อนั้นก็จะเป็นพระราชกำหนดขึ้น

83 หากว่าพระเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงลงอาญาคนร้ายตามความผิด ความพินาศก็จะมาถึงพระองค์เอง ดังช้างพลายปราศจากช้างพัง ดังงูพิษหมดพิษ ดังพระขรรค์ปราศจากฝัก และดังสีหะปราศจากถ้ำฉะนั้น

84 ถึงคนทั้งหลายจะมีปากมีท้อง มีมือมีเท้าเท่าเทียมกันก็จริง แต่คนทั้งหลายย่อมต้องเกรงพระบารมี นอบน้อมพระเจ้าอยู่หัวองค์เดียว แต่ถ้าพระเจ้าอยู่หัว ลงอาญาไม่เป็นธรรม ชาวเมืองก็กลับคิดประทุษร้าย พระเจ้าอยู่หัวทรงลงอาญาโดยธรรม ชาวเมืองก็สงบราบคาบ

85 การลงพระอาญาโดยธรรม 1

การยกย่องคนดี 1

การฝึกคนเกียจคร้านให้เป็นคนขยัน 1

การไม่ทรงเห็นแก่หน้าว่าคนมีหรือคนจน 1

การปกครองทั่วถึง 1 คุณ 5 ประการ

นักปราชญ์กล่าวว่าป็นยัญธรรมควรบูชาแท้

86 เวลาจะส่งทหารออกสงคราม พระเจ้าอยู่หัวต้องพระโองการการสั่งเข้าเฝ้าร่วมพระทัย มีความสมบุกสมบันว่า ท่านจงตัดสินใจให้ดี แล้วโปรดให้เขาเป็นแม่ทัพ สำเร็จราชการทุกอย่าง ส่วนพระองค์ก็ ต้องพิจารณาโดยรอบคอบทุกขณะ

87 พระเจ้าอยู่หัว ควรโปรดให้ปลงพระมัสสุและทรงเครื่องใหญ่ในวันทั้ง 4 วัน วันขึ้น 5 ค่ำหรือ แรม 5 ค่ำก็ดี ในวันนักขัตฤกษ์ก็ดี ในเวลาอาทิตย์แรกอุทัยก็ดี ในวันนับแต่วันพระราชสมภพไปตาม 7 วัน หรือ 3 วันก็ดี แต่ไม่ควรโปรดให้ปลงด้วยมีดโกนในเวลายามตราทัพและในเวลาราบ

88 พระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงธรรม ย่อมทรงพระเจริญ พระเจ้าอยู่หัวทรงปราบอริราชศัตรูให้ราบคาบ ทรงได้ชัย พิเศษทั่วพื้นปฐพีมีมหาสมุทรเป็นขอบเขต เสวยสวรรยาธิปัตย์ตลอดกาลนาน เพราะเหตุที่ทรงอาจารย์คุณ วิเศษ เป็นธรรมมิกราช ลักขยราช ในที่สุดจะได้ทรงบรรลุนิพพานอันไม่มีจติ

89 ต้นไม้กิ่งก้านคดเคี้ยวกรงรัง แห่งห้อย สูงเกินแห่งโกร่น มีอยู่ในสวน เจ้าของควรตัดออกเสีย ต้นไม้มีผลดีมีรสอร่อย เจริญงอกงามเจ้าของต้องรดน้ำพรวนดิน เต็มปุ๋ยบำรุงรักษาฉนั้นใด พระเจ้าอยู่หัวก็ เปรียบเหมือนเจ้าของสวน ทรงรำพึงอยู่ทุกเมื่อฉนั้น

90 มาลาการควรปลูกต้นไม้ที่ตัดตอนแล้ว ควรเก็บดอกไม้ที่บ้านสะพรั่ง พึ่งบำรุงไม้เล็กๆ ให้งอก งาม พึ่งค้ำไม้ที่จมลงจนลุ่ม พึ่งแผ้วถางหญ้าให้กาฝากที่ปกคลุม พึ่งแยกไม้อ่อนและไม้แข็งไว้นอก กอ ต้นไม้ที่ปลูกได้ระเปียบดีแล้ว มาลาการย่อมปลาบปล้ำฉนั้นใด พระเจ้าอยู่หัวก็พึงชื่นชมประชาราษฎร์ของ พระองค์ เหมือนนายมาลาการฉนั้น

91 พระเจ้าอยู่หัวต้องมีข้าเฝ้าร่วมชีพที่เป็นคนมีตระกูล แก้วกล้า ศึกษาเล่าเรียนมาก คงแก่ เรียน เป็นผู้ดี มีความจงรักภักดี รู้หลักนักปราชญ์ ชำนาญในนิติศาสตร์โดยแท้

92 ได้เล่าเรียนดี 1 มีศิลาจารวัตร 1 กล้าศึก 1 มีความเพียร 1 ทำกิจการสำเร็จด้วยดี 1 มีกำลัง สามารถ 1 ไม่มักได้ 1 รูปกำยำสันหัด 1 ท่านกล่าวว่าคุณสมบัติทั้ง 8 นี้เหมาะแก่มนตรี

93 พระเจ้าอยู่หัว ทรงปรึกษาผู้รู้หลายครั้งหลายหนแล้ว ภายหลังจึงทรงประชุมกันทำเรื่องที่ได้ ปรึกษากันดีแล้วฉนั้น

94 พระเจ้าอยู่หัวต้องให้การศึกษแก่พสกนิกร ทรงตัดความสงสัยด้วยคนที่ศึกษาดีแล้ว ความคิด ที่คิดใหม่ ต้องแสดงคุณพิเศษของความคิดนั้นให้ชัด

95 พระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใด ทรงวินิจฉัยราชกิจได้ถูกต้องเป็นนิตย์ พระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น ชื่อ ว่าทรงสมบูรณ์ดีแล้ว ทรงพระกำลังยิ่งกว่าศัตรู จะไม่ต้องทรงลุ่มจม แม้ในบางครั้งบางคราว

96 ข้าเฝ้าควรหาโอกาสห้ามพระเจ้าอยู่หัวจากความชั่ว ต้องประกอบเกื้อกูล ต้องปกปิดความลับ ทำแต่สิ่งที่เป็นคุณ ไม่ละทิ้งในยามอันตราย ต้องช่วยกันโอกาสอันควร ลักษณะเช่นนี้ ท่านเรียกว่ามิตร แท้

97 ความเป็นมิตรทำได้ง่ายเมื่อไร ก็ทำได้ แต่การรักษาความเป็นมิตรนั้นทำได้ยากเย็นนัก เหตุฉะนั้นใครมีลักษณะมิตรแท้ ถึงผู้นั้นจะขัดสนหรือมั่งคั่งก็ตาม พระเจ้าอยู่หัวผู้ฉลาดเฉียบแหลม ต้องทรงบำรุงมิตรนั้นไว้

98 การป้องกันมิตรในยามมีอันตราย ควรประทานตามความชอบ เพราะผู้นั้นไม่ดูตายในมิตรทั้งหลาย ย่อมบรรลุลวิบูลผล

99 พึงแบกศัตรูไว้บนบ่า トラบเท่าที่โอกาสยังไม่ให้ แต่เมื่อได้โอกาสต้องรีบทำลาย เหมือนทุบหม้อดินที่หินฉะนั้น

100 พระเจ้าอยู่หัวทรงทราบชัดกำลังของแคว้นอื่นดีแล้ว ทรงพิจารณากำลังความสามารถของเหล่าข้า ฝ่าวุ่ส่นองราชกิจโดยรอบคอบแล้ว จึงทำสงคราม พระเจ้าอยู่หัวทรงทำสงครามโดยอุบายนี้ ย่อมได้ชัยชนะทุกเมื่อ

101 พระเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นช่องได้เปรียบ และทรงเห็นช่องเสียเปรียบศัตรู อีกทั้งทรงเห็นความอ่อนแอของศัตรู ทรงตระเตรียมรบให้พร้อมทุกทาง

102 เมื่อได้ชัยชนะศุภมงคล เพราะเหตุที่ทรงบูชาวัตถุที่ควรบูชา ทรงจ่ายทรัพย์แก่พวกพล เมื่อพร้อมแล้ว ก็ควรโปรดให้ยกทัพได้

103 พระเจ้าอยู่หัวทรงพร้อมด้วยจตุรงค์เสนา มีกองช้าง กองม้า กองราบ มีเครื่องศาสตราวุธ และหอกดาบแหลนหลาวคมกล้าเป็นต้น คราบครั้น ที่มีสิ่งทีพอใจทุกอย่าง ก็สามารถเอาชนะแผ่นดินทั้งมวลได้

104 พระเจ้าอยู่หัวทรงประกอบอุบายได้ทั้งปลอมและปราบ ย่อมล่วงภัยพิบัติทั้งปวงคือความโกรธและความโศก ความกล้า ความโลภ และความพินาศ เมื่อประเทศทั้งหลายด้อยกำลัง แต่พระองค์ทรงมั่งคั่ง

105 เพราะเหตุนั้น พระราชาธิบดี พึงทรงเพิ่มพูนพาพระราชทรัพย์แต่ต้นมือด้วยความบากบั่นอันใหญ่หลวงจนสุดกำลัง และพึงประดิษฐานการนั้นให้ครบถ้วน

106 คนมีกำลัง ต้องทรมาณด้วยการสมาน คนฉลาดต้องทรมาณให้แยกอยู่โดดเดี่ยว คนมักได้พึงทรมาณด้วยการให้ตามต้องการ แต่คนหัวดีต้องทรมาณด้วยอาชญา

107 พระราชาธิบดีพระองค์ใด ทรงสมบูรณ์ด้วยกองช้าง กองม้า กองรถ กองราบ และทรัพย์เสบียงอาหาร แต่ทรงกังวลแต่ในประเทศไทยไม่ชักซ้อมให้พร้อมไว้ พระราชาธิบดีฝ่ายปรปักษ์อาจยกมาย่ำยีได้ทุกเมื่อ

108 ประเทศติดชายแดน เกิดกำเริบขึ้นก็จะยกเข้ารุกแดนและชิงทรัพย์สมบัติ พระราชาธิบดีผู้ทรงชำนาญในนิติศาสตร์ ก็สามารถจะเอาชานะฝ่ายปรปักษ์ได้ ทำปรปักษ์ให้อยู่ในอำนาจได้

109 กลางคืนกาแพ้นกเค้า กลางวันนกเค้าแพ้กางจะเข้ อยู่บ่ก ก็ตกอยู่ในอำนาจสึหะ สึหะตกน้ำ ก็ตกอยู่ในอำนาจจะเข้ เหล่านี้ล้วนพินาศทั้งนั้นฉนั้นใด

110 พระราชาธิบดี ผู้ไม่ทรงทราบกาลเทศะยังขึ้นบรรพชาศรัทธาพร้อมกัน ถ้าท้าวเธอ ทรงหวนระลึกลึงค่านักปราชญ์บ้างก็จะเป็นผู้ทรงอำนาจใหญ่ ทรงพระกำลังองอาจ

111 พระราชาธิบดี ทรงปราบข้าศึกราบคาบแล้ว เมื่อทรงทราบชัยชนะแล้ว อย่าทรงนอนใจ ไม่ พึงคลายความเพียรเสีย เพราะประมาทพึงทรงทำความเพียร ไว้ในกาลทุกเมื่อเถิด

112 เพราะคนที่จ้องแสร้งกัน แม้เล็กน้อย ก็กำเร็บใหญ่โตได้ เสมือนเปลวเพลิงและยาพิษ หรือ เหมือนช้างซบมันที่พาบริวารตั้งหมื่นไปตกชอกเขาได้ หากว่าคนตีปลอกไว้ที่เสาดลึงให้มันคงเท่าไร มันก็ จะสลัดออกไปจนได้

113 เมื่อพระเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างปราสาท ป้อม คู ประตู พอรบ ศาสดาอุษุทธกัณฑ์ครบถ้วน ผีกซ้อมไว้มิขาด ท้าวเธอก็ทรงดำรงพระราชอาณาเขตไว้ได้

114 ใช่แต่เท่านั้น พระเจ้าอยู่หัว ยังจะต้องทรงบำรุงบ้านเมืองให้มีกองทัพช้าง กองทัพม้า กองทัพกราบให้บริบูรณ์ ให้มีแพทย์ผู้สามารถ ให้มีนายช่างต่างประเทศ ให้มีพราหมณ์ ให้มีนักปราชญ์ ราชบัณฑิต และการอื่นๆอีก และทรงปกครองไพร่ฟ้าเสมอกับพระองค์

115 พระเจ้าอยู่หัวต้องทรงเว้นนักรบที่มักได้เอาแต่ประโยชน์ส่วนตัว ใจขุน ขี้ฉลาด ชอบดื่ม ไม่ สงบ แล้วจึงยกทัพไปแต่ที่แก่แล้วกล้าสามารถ เพื่อประชิดแคว้นอื่น

116 พระราชาธิบดี ต้องทรงทราบความสามารถของเสนาฝ่ายพระองค์และฝ่ายปรปักษ์อย่าง แท้จริง 1 อุบายสมาน 1 อุบายทำลายสามัคคี 1 อุบายติดสินบน 1 เหตุที่ควรรับและเหตุควรรุก 1 แล้วจึง ควรยกทัพ ไปชิงชัยแคว้นอื่น

117 พระราชาธิบดี ต้องทรงทราบปรามกองทัพที่ติดเทียมกันด้วยอุบายสมาน ต้องทรงทราบปราม กองทัพที่เหนือกว่าด้วยอุบายให้แตกสามัคคี ต้องทราบปรามกองทัพที่มักมากด้วยวิธีให้สินบน เมื่อทราบ ด้วยอุบายทั้งหมดนี้ไม่ได้ก็ต้องรบ

118 คุณสมบัติ 6 ประการ
สนธิคุณคือ ให้ของแก่ปรปักษ์ หรือรับของฝ่ายปรปักษ์ 1
วิหคุณคือไม่คลุกคลีกับศัตรู 1
อาสนคุณ คือไม่ทำตามอุบายสองข้างข้างต้นนี้ 1
ยานคุณ คือยาตราทัพด้วยพาหนะต่างๆ 1
ทวิธาคุณ ยาตราทัพเป็นกองๆตามตำรับ
พิชัยสงคราม 1
สังคหคุณ คือลวงศัตรูให้ตายใจ 1

119 พระเจ้าอยู่หัวเปรียบเหมือนลำต้น คลังเปรียบเหมือนพื้นที่ พระเจ้าอยู่หัวเปรียบเหมือนกิ่ง คลังเปรียบเหมือนลำต้น พระเจ้าอยู่หัวไว้ทรัพย์เปรียบเหมือนนกปีกหัก ดังจะทำอะไรได้

120 ทรัพย์เปรียบเหมือนคุณ คือดวงตาซึ่งเป็นใหญ่ของจอมปราชญ์ ผู้ทรงปรารถนารูปรมณเป็น ต้น เหตุนี้พระเจ้าอยู่หัวต้องทรงทำความเพียรเพื่อสำเร็จลาภ การอารักขา และความเจริญของท้าวเธอ เองให้บริบูรณ์

121 พระราชาธิบดี ต้องรักษาพระราชอาณาจักรของพระองค์ ทั้งไพร่พล ทั้งข้าเฝ้าที่ภักดีในพระองค์ทั้งเศรษฐีคหบดี และแม่คนร้ายและต้องป้องกันคลังหลวงอย่างกวดขัน เพราะอย่างนั้นจึงชื่อว่าทรงปกป้องรักษาอาณาประชาราษฎร์ด้วยดี

122 พระราชาธิบดี ต้องไม่เก็บส่วนอากรในไร่นาให้เกินพอดี เมื่อมีความจำเป็นก็ต้องแสดงเหตุผล เพราะเมื่อเก็บเกินพอดีไปหรือไม่เป็นธรรม พลสกนิกก็จะติเตียน และความล้มเหลวของการคลังก็จะเกิดขึ้น

123 ผลที่สมมาตในการยาตราทัพ จะพึงมีในระหว่างหน้าแล้งถึงหน้าฝน แต่บัณฑิตกล่าวว่า การชนะและการแพ้ จะเอาเป็นแน่ไม่ได้

124 ถึงเมื่อศัตรูพินาศไป ราชกิจของพระราชาธิบดีฝ่ายมีชัยก็จัดว่าสำเร็จ แต่ความพินาศของศัตรู เป็นรางวัลชั้นสามัญ ของฝ่ายชนะเท่านั้น

125 พระราชาธิบดี เมื่อทรงปรารถนาจะทำลายศัตรู เมื่อทรงเลือกคนทำงานไม่ได้เหมาะแก่งาน พระราชาธิบดีก็ต้องทรงเองตลอดไป ไหนจะต้องทรงพระดำริว่า อะไรจะเกิดขึ้นเล่า

126 คนมีบุญ ไม่ต้องชวนชวาก็บรรลุประโยชน์ที่ต้องการได้สมาใจตามครวณนั้นๆ เหมือนงูเหลือมนอนอยู่กับที่มีอาหารมาให้ถึงปากฉะนั้น

127 ผลไม้ที่ยังไม่สุก อยู่ในที่สอยยาก คนเป็นอันมากก็ยังพากเพียรสอยให้ลำปากเปล่าๆ ผลไม้ชนิดนั้นไม่ทำให้สำเร็จประโยชน์ได้เลย ส่วนผลไม้ที่สุกและหล่นลงมาเอง ย่อมเป็นสาธารณะแก่คนทั้งหลายไซ้แต่เท่านั้น ผลไม้หล่นเองไม่ต้องสอยนั้น รสก็อร่อย กินก็ชื่นใจ

128 คุณธรรมคือว่าง่าย 1 เจียหุพัง 1 ตั้งอกตั้งใจเล่าเรียน 1 จำได้แม่นยำ 1 บอกวิชาที่ได้เรียนและที่จำไว้ได้ 1 รู้ความซัด 1 เข้าใจดีในคุณชาตินั้นๆ 1 ทั้ง 7 ข้อนี้ จัดว่าเป็นคุณที่แท้

129 พญาช้างที่ทรงคุณอันสามารถ เพราะเหตุที่ตกมันเพียงตัวเดียวเท่านั้น ก็ยังฆ่าพลรบด้วยความองอาจ พระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวเท่านั้น ทรงแต่พระแสงของ้าวเท่านั้น เสด็จจดเหนือคชาธารทำยุทธหัตถียิ่งทรงชนะศัตรูได้ เพราะเหตุนี้ เขาจึงยอมให้พระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นจอมทัพ เพราะทรงกำลังยิ่งกว่าช้าง ภายหลังที่ทรงยุทธหัตถิแล้ว

130 ความฉลาด หากความรู้ไว้เพื่อความสำรวม รักษาความสำรวมไว้เพื่อธรรมะ ควรจับจ่ายใช้สอยเพื่อทำทาน แต่นั้นควรทรงธรรมะเพื่อนิพพานเป็นที่สุด

131 ทาน 1 ศิล 1 การบริจาค 1 ความซื่อตรง 1 อัยยาคัยอ่อนโยน 1 เพียรเผาบาป 1 ไมโกรธ 1 ไม่เบียดเบียน 1 ซันติ 1 ไม่ร้ายกาจ 1 ทั้ง 10 นี้ เรียกว่า ราชธรรม พระราชาธิบดีผู้ทรงธรรมต้องประพฤติเป็นวัตรโดยความไม่ประมาท

132 ทารการให้ 1 ช่วยเหลือกันตามควร 1 พุดนารัก 1 วางตนเสมอต้นเสมอปลาย 1 ลีอย่างนี้เป็นอุบายเครื่องผูกใจกัน ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้

133 เนื้อในปากก็หลับไม่ได้สนิท เพราะกลัวตาย พระราชาธิบดีทั้งหลายก็บรรทมไม่สนิท เพราะกลัวราชศัตรูที่มีกำลังกว่า บัณฑิตทั้งหลายไม่ยินดีในการหลับ ก็เพราะกลัวภัยในสังสารวัฏ

134 อดทนได้ 1 ตื่นอยู่ตลอด 1 หมั่น 1 เอื้อเฟื้อพ่อแม่ 1 เอ็นดู 1 ใคร่ครวญ 1 คุณธรรมเหล่านี้ ผู้เป็นหัวหน้าคน ที่หวังประโยชน์ของประชุมชนจำต้องประพฤติ

135 อ่อนเกินไป ก็ถูกข่มเหง แข็งเกินไปก็ถูกจองเวร พระเจ้าอยู่หัวทรงทราบเหตุทั้ง 2 ประการนี้แล้ว ควรประพฤติพระองค์ให้เหมาะ

136 คนที่อ่อนจนอ่อนแอ หรือคนที่แข็งจนกระด้าง ย่อมไม่สามารถจะดำรงในตำแหน่งใหญ่ได้ เพราะฉะนั้นต้องประพฤติทั้งสองอย่างให้พอดีกัน

137 กลีกร 1 พอค้า 1 ข้าเฝ้า 1 สมณะมีความรู้และทรงศีล 1 เมื่อคนเหล่านี้มั่งคั่งตามส่วนที่เหมาะสมแก่ตน ประเทศชาติก็มั่งคั่งเช่นกัน

138 เมื่อคนเหล่านั้นทุพพลภาพ ประเทศก็พลอยทุพพลภาพ เพราะเหตุนี้พระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงรับภาระของประเทศ ต้องบำรุงรัฐมณฑลพร้อมทั้งพลนิกรทั่วหน้าให้มั่งคั่ง

139 ต้นไม้ใหญ่มีผลสะพรั่ง ผู้ใดมาเก็บผลดิบไป ผู้นั้นก็ชื่อว่าไม่ได้ชิมรสผลไม้ นั้น ข้าพชีพนธ์ก็สูญอีก